

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Fil. kand. *Ingrid Axelsson*, Lund: Äggost. Från kröningskost till landskapsrätt 65
Egg-cheese. From coronation food to provincial dish 75

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Fil. kand. *Gunnel Hedberg*, Malmö: Medaljen i kistan 76

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Fil. dr *Stefan Bohman*, Stockholm: Att analysera intervjuer och självbiografier 78
Docent *Anders Björklund*, Stockholm: Öresundsvarvet och folkhemmet 84

- Fil. dr *Maj Nodermann*, Stockholm: Reformationstidevarvet i Jämtland 90
Hans Aldskogius: Leksand, Leksand, Leksand. En studie av ishockeyns betydelse för en bygd. Anmäld av fil. dr *Sune Björklöf*, Leksand 93
Jørn Møller: Gamle idrætslege i Danmark. Anmäld av docent *Mats Hellspong*, Stockholm 93
Bibliographia Uralicorum 1917–1987. Anmäld av fil. lic. *Stig Appelgren*, Stockholm .. 95

RIG • ÅRGÅNG 76 • HÄFTE 3
1993

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Docent *Elisabet Hidemark*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Johan Knutsson*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*

Docent *Mats Hellspång*, Rigs redaktör

Docent *Elisabet Hidemark*

Intendent *Johan Knutsson*

Ansvarig utgivare: Docent *Elisabet Hidemark*

Redaktionens adress: Docent *Mats Hellspång*, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Box 27820, 115 93 Stockholm

Års- och prenumerationsavgift 100:–

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

BTJ Tryck AB, Lund 1993

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Till läsarna/prenumeranterna av RIG

På grund av omläggningen av RIGs distribution under 1993 har det vid utskicket av nr 2 i början av augusti uppstått en del problem. Vi har förstått att några prenumeranter inte fått nr 2, men vi kan inte identifiera vilka det gäller.

Den som betalat årsavgiften om 100 kronor och trots detta inte erhållit nr 2 ombedes höra av sig med en rad till föreningens nya sekreterare Jonas Berg, Nordiska museet, Box 27820, 115 93 Stockholm, så att vi kan sända över numret.

Till dem som enligt föreningens anteckningar inte betalat avgiften för 1993 bifogas nu med nr 3 en inbetalningsblankett. Så snart prenumerationen förnyats översändes nr 2 1993.

Äggost

Från kröningskost till landskapsrätt

Av Ingrid Axelsson

”Det är midsommar 1988. Mormor (f. 1908) skall på bröllop – det är vigsel i Kareby kyrka för ett av barnbarnen. Den traditionella midsommarmaten skall stå på bröllopsbordet. Som för gångna tiders kvinnor i Bohuslän blir äggosten mormors förningsrätt. Det har blivit många äggostar genom åren.

Mormor tänder i spisen och tar fram den stora kastrullen. I den håller hon 4 liter standardmjölk – det skulle ha varit ny, oskummad mjölk men korna är bortrationaliserade i trakten. Mjölken hjälps därför upp med 2 deciliter grädde, som vispas samman med 10 ägg och 3 deciliter gräddfil och 5 deciliter vanlig filmjölk. Det får bli lite extra grädde och några fler ägg än vanligt eftersom det är bröllop. Så håller mormor ägg-surmjölksblandningen i kastrullen och börjar röra tills det ’skar’. Det tar en god stund och sedan får massan stå och samla sig några minuter.

Under tiden tar mormor fram den gamla träformen som varit i bruk i slakten sedan 1850-talet. Massan varvas i formen med socker och får stå tills vasslan runnit av, vilket tar några timmar. Äggosten stjälpas sedan upp och ställs på bröllopsbordet tillsammans med sill och färsk potatis. Som en eftergift

åt nyare tiders seder sätter brudens mor fram björnbärssylt om någon i stället vill äta osten som efterrätt. Nu är det dags för mormor att jämföra med äggostarna som medförts av andra bröllopgäster. Med en kännares hela arsenal av kunnande bedömer hon smak, konsistens och färg.”

Gudrun Lindblads beskrivning av sin mors äggost står i god överensstämmelse med de lokala mattraditionerna också vid andra högtider. Alfred Pettersson berättade från samma socken, Spekeröd, 1932 (VFF 1984): ”Såsom rätter vid begravning användes i allmänhet äggost, brynost, pannkaka, salt fisk, ost samt gyllebröd, som dryck spisöl, brännvin och vin. De inbjudna medförde fon, bröd och exempelvis äggost i en rund fonkorg.”

Från Torsby heter det i en uppteckning från 1936 (VFF 1848): ”Till en ’gillesäggost’ tog man 3 kannor mjölk. I tjog ägg vispades med 1/2 stop sur flöd och hälldes i den ljumma mjölken och så rördes till det skar. Östes upp i äggosteklampar, som var fullsatta med russin i varje hörn. Begravningsäggostar skulle inga russin ha. Sockrades mellan varven. Att äggost är en gammal rätt vittnar en i Åkerhög bevarad klamp, som är märkt 1676.”

Tillagning av äggost

De anförda uppteckningarna visar att man

Denna artikel utgör ett sammandrag av en 60-poängsuppsats i etnologi vid Etnologiska institutionen, Lunds universitet.

Bild 1. Ysterskan rör tills massan skär. Foto Claes Jansson, Bohusläns Museum, Uddevalla.

”skär” mjölken med någon slags surmjölk varefter vasslan får rinna av. Äggosten är därför en färskost till vilken ägg tillsätts. Färskostarna har varit utmärkande för södra Sverige (Ränk 1966).

Uppteckningarna omtalar två skilda sätt att tillaga äggost. Vanligast var att först värma mjölken till strax under koaguleringsstemperaturen d.v.s. 90–95 grader Celsius för att sedan hälla i surmjölks-äggblandningen och låta värmen stiga tills massan skär. Efter 5–10 minuter har massan gått samman och lyftes då över i en hålförsedd form, så att vasslan kan rinna av. När osten kallnat stjälpes den upp på ett lämpligt fat. Det här beskrivna förfaringssättet kallas varmröring. Längre tillbaka när maten lagades över öppen eld hölls blandningen i ett kärl, som placera-

des i en kittel med uppvärmt vatten direkt över elden (Egerin 1733 s. 132). Den varmrörda äggosten gjordes huvudsakligen i Uddevallatrakten, på Skaftö, Bokenäset och Orust och kallades ”skörost”. Men i dessa trakter anser man att skörost är benämningen enbart på de ostar där mjöl ingår. Genom varmröringen blir konsistensen något hårdare och grynigare.

Detta tillagningssätt har fått vika för kallrörningen, som främst tillämpades i Tjörn-Inlandsområdet. De flesta ysterskor anser att man får en lenare och mjukare och därmed mer njutbar äggost genom kallrörning. Därvid blandas alla ingredienserna utom sötningsmedlet i kastrullen och röres tills massan skär. Det är viktigt att röra i botten på kastrullen hela tiden så att inte mjölkblandningen bränns vid.

Recepten i uppteckningarna och nutidsmaterialet visar att varje hushåll hade sin egen äggostvariant, traderad från mor till dotter och i våra dagar även från mor till son. Inom restaurangrörelsen tar man ofta upp ett i trakten väl beprövat recept från någon känd ysterska.

De bästa äggostarna fick man av sommarmjölken men vissa gräs och visst bete fick man se upp med, eftersom det kunde ge en bismak. Man borde inte heller använda mjölk från kor, som kalvat under den senaste fjortondagsperioden (GHM 3100, 3106).

Enligt de tidigare traditionsuppteckningarna ströddes socker endast ovanpå själva ostmassan. Den vanligaste sockermängden är numera ca 2,5 deciliter till 5 liter mjölk, men det finns även uppgifter om den dubbla sockermängden. Denna förändring sammanhänger med att äggosten i allt större utsträckning ätes som efterrätt och alltså fått en annan plats i måltidssammanhanget.

Antalet ägg varierar från några få i helgfrukostens surost till många ägg i gillesäggos-

Bild 2. Ostmassan lyfts över till formen. Socker strös mellan varje lager ostmassa. Foto Claes Jansson, Bohusläns Museum, Uddevalla.

ten. Men två ägg till varje liter mjölk samt ett ägg till formen är de gängse proportionerna.

Upppteckningarna visar att man använde ett flertal specerier som socker och honung till smaksättningen. Russin, katrinplommon, kanel, peppar och även hackade ägg och persilja brukades till dekor och smaksättning. Prosten Osbeck (s. 87) berättar från södra Halland 1796 att man prickade äggosten med fingerblomman, som man doppat i stött peppar. Kryddorna var en exklusivitet i allmogesamhället och användes följaktligen mest i gillnessammanhang.

Ägg tillsatsen ger en gulare och mera attraktiv rätt. Detta färgspråk var liksom decorationen ett sätt att förstärka äggostens prestigefunktion.

Äggostformen var dekorativ i sig. Inte säl-

lan var den en fästmögåva. Karvsnittstjärnan i botten kunde ha samma form som på klappräden. Medan plattformar tillverkade av lokala bleckslagare eller köpta i Kungälv, Göteborg och Uddevalla var vanliga vid 1900-talets början blir träformarna alltifrån 1970-talet på nytt vanligare. Numera finns flera personer på Orust, Tjörn och Inland som tillverkar äggostformer, bl.a. till turister. Bohusläns museum i Uddevalla och Bohuslövden i Göteborg ger också hantverkarna möjligheter att finna en marknad för sina alster. Skaftö Gilles årsskrift 1980 omtalar att man rentav anordnat kurser i tillverkning av äggostformer!

Äggosten hos de högre stånden

Nordens äldsta kokbok, författad av kaniken

Henrik Harpesträng i Roskilde på 1300-talet innehåller ett färskostrecept, som visar att mjölk skurits med vin och ättika. Äggosten har alltså sannolikt medeltida traditioner.

Den äldsta uttryckliga uppgiften om äggost i vårt land kommer från biskop Brask matordning från tidigt 1500-tal. Äggosten brukades här som avslutning vid gästbudens liksom vid högtiderna (Hildebrand 1885 s. 8): "Till afftonen serveras ... färsth kööth med salta vaten, heel höns med sodh, äplemoos, swinerygh, clenäthe, stekt höns oc lamb, kakor oc eggiaosth."

Att även prästeståndets lägre skikt tyckte om äggost visar en bouppteckning från Älmehoda prästgård i Småland 1676. Här nämns bland köksutensilierna en "egosteros" (SAOB:s excerpter).

Det är alltså från prästeståndet vi får våra första mera detaljerade uppgifter om äggosten, vilket i och för sig inte är så märkligt, eftersom skrivkonsten vid denna tid huvudsakligen var begränsad till det andliga ståndet (Hildebrand 1879 s. 2, 1885 s. 1 ff.).

I bouppteckningar och inventarielistor från stormaktstiden kan man bland andra köksredskap finna uppgifter om äggostformarna. Räkenskaper i Slottsarkivet från 1531–1593 visar att "såcker" inköpts till bl.a. "eggeost". Hovförtäringen 1650 anger vidare att "eggeost och moos" fanns på fat nr 8 vid drottning Kristinas kröningsfest. I hovförtäringens räkenskaper upptages även inköp av formar till äggost. Att det fanns en marknad för äggostformar visar en bouppteckning efter en bleckslagare i Stockholm 1670 i vilken upptagas "39 åtskillige eggostformar alle utbyggne".

Redan tidigt började alltså äggostformar tillverkas av bleckplåt. Sådana formar nämns även i bouppteckningen efter Axel de la Gardie 1664, i inventariet i Ljung i Östergötland 1674 och i Lövsta i samma landskap 1689 lik-

som i inventariet från Friberg i Uppland 1701 (Karlson 1945 s. 602).

I de äldre kokböckerna söker man vanligtvis förgäves efter uppgifter om äggost, vilket kan bero på att de ofta var översättningar och främst speglar det tyska och franska köket. Hos Susanna Egerin (1733 s. 130) och Maria Elzberg (1751 s.154) finns dock äggostrecept liknande uppteckningsmaterialets. Däremot kan man ifrågasätta om "fromage d'œufs" i Hagdahls berömda "Kokkonsten som vetenskap och konst" (1879) utgör en borgerlig uppiffning av den gamla förningskosten. Receptet upptar 10 hela ägg, 3 tum mjölk, några droppar citronsaft, 5 ort socker och lite salt. Tillagningen följer äggostrecepten, men Hagdahl rekommenderar att rätten serveras med arrak- eller vaniljsås.

Äggosten hos allmogen

Äggosten var i långt högre grad än andra färskostar en kalas- och förningsrätt hos allmogen. Vid bröllop och begravningar men även vid gillena vid årets högtider var äggosten en mycket vanlig rätt och av samma dignitet som risgrynsrätter, brynostar och ostkakor. Gösta Berg håller för troligt att gröten vid bröllopen kom att ersättas av dessa rätter (Berg 1969 s. 189). Nils Keyland har fotograferat grötformar från Blekinge med samma mönster som äggostformarnas (Keyland 1989 s. 199). Sannolikt använde man sig ursprungligen av de vackra grötformarna när man gjorde äggost. Man behövde ju bara förse dem med avrinningshål.

Äggostens älderdomliga traditioner bland allmogen omvittnas indirekt av den ovan nämnda ostformen eller klampen märkt med årtalet 1676. Bonadsmålaren Nils Lindberg i S. Unnaryd i västra Småland dekorerar regelmässigt bordet vid bröllopet i Kana med äggost.

Den tradition som de sentida uppteck-

Bild 3. Äggosten i nygjort skick varm och vasslerik. Foto Claes Jansson, Bohusläns Museum, Uddevalla.

ningarna redogör för bekräftas av den äldre topografiska litteraturen. Prosten Osbeck berättar 1796 om förningen i södra Halland: "Somliga hafwa rätt goda äggostar, som göres af ägg och mjölk och sedan doppa de fingren i stött peppar och sätta tätt med små runda fläckar på osten." Från Blekinge skriver prosten Öller år 1800: "Alla kvinnor hava med sig till bröllopsgården merendels 7 stora och fina brödkakor, samt lika många sovel, bestående de senare av slaktade höns, gås eller kalvstekar, en ost, en smörbytta, en äggost, en bakad grynkaka, ja till och med smörbakelse, socker- och mandelkakor." Den skånska folklivsskildraren Nicolovius beskriver äggosten som förningskost vid gillena under förra delen av 1800-talet (Nicolovius 1924 s. 165).

Även vid ungdomarnas majsjungning i Skåne omtalas äggost som gillesmat. Prosten Swanander skriver 1775 från Bara härad: "När hwar dräng hadde druckit 2 gånger ... redo de i ordning till den gård, där de hade sitt sommarlag, hwarest på bordet stodo pankakor och ägostar, tillagade av äggen de samlat valborgsmässoafton."

Successivt försvinner emellertid äggosten under förra delen av 1800-talet från de gammaldanska landskapen och ersätts av andra motsvarigheter. I Småland, Halland och Blekinge av ostkaka, i Skåne av spettekaka. Den senare var en herrgårdsinnovation som tidigast introducerades vid bröllopen. Den var lätt att transportera och mycket dekorativ och blev därigenom ännu mera prestigeladdad än äggosten (Arwidi 1973).

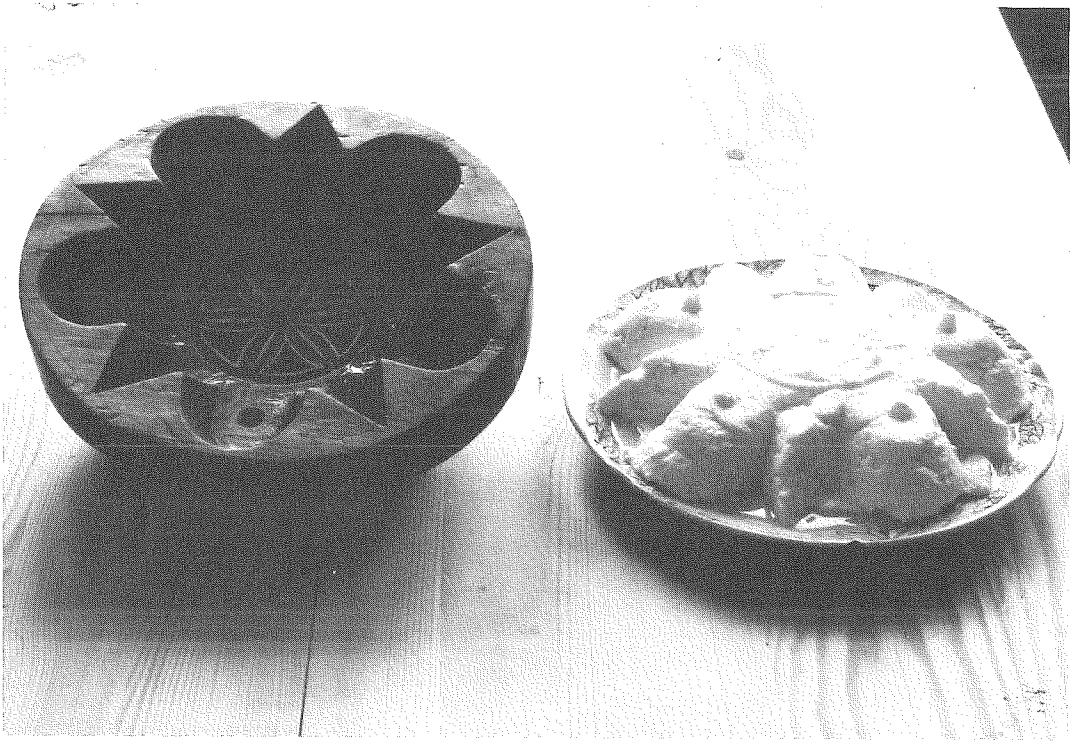

Bild 4. Äggosten uppstjälpt, färdig att ätas. Formen gjord omkring 1850 på Orust. Foto Claes Jansson, Bohusläns Museum, Uddevalla.

Äggosten i Bohuslän

Äggostens kärnområde i våra dagars Sverige kan inringas med hjälp av det stora uppteckningsmaterial som intendenten Alfa Olsson vid Göteborgs Historiska museum insamlade under åren 1937–38 efter sagesmän födda från 1850- till 1870-talet. Detta material kompletteras i sin tur av svar på frågelistor från Nordiska museet, Göteborgs Historiska museum och uppteckningar i Institutet för folklore i Göteborg. Området omfattar södra Bohuslän eller närmare bestämt regionen söder om en linje dragen från Uddevalla rakt västerut till Gullmarsfjorden. Söderut sammanfaller gränsen med landskapsgränsen mot Västergötland. Utanför detta område finns endast enstaka uppgifter om äggost som förningsrätt.

En motsvarighet till äggosten i norra Bohuslän är en rätt som kallas mölskost (Stubelius 1985 s. 93, Östlund 1989 s. 17): "Utom vanlig sötmjölksost förekom i hela norra Bohuslän bara två slags ostar Mölskost och råmjölkspannkaka ... Bönderna t.ex. i Kville härad hade det inte särskilt knapert. De fick bra betalt för den havre de sålde till Englands gruvponnies. Dessutom exporterade de livdjur och ägg till Norge. Ock ändå – varför blev man aldrig ens på kalas bjuden på äggost eller brynost varken hos Kvillebönderna eller hos våra rätt välbärgade släktingar på Sotenäset? Och rakt inte norrut" (Stubelius s. 92).

Den norra gränsen för äggostens kärnområde sammanfaller med en gräns skapad av tidigare politiska förhållanden eftersom Bo-

huslän var en skärningspunkt mellan norskt, svenskt och danskt inflytande. Norr om denna gräns urskiljer man mera nordskandinavisk påverkan i folklore, språk, bebyggelse och kost, medan man söder härom finner större kultursamhörighet med de gammaldanska landskapen (Niklasson 1956, Lönnroth 1963).

I kärnområdet ingår Bokenäset, Skaftölandet, Orust, Tjörn, Inland d.v.s. området innanför Orust, Tjörn och Marstrand samt Öckerö, Hönö och Rörö. I detta område finns både jordbruksbygder och kustorter, i vilka mjölktillgången framför allt i de senare var otillräcklig. Fiskesamhällena hade dock goda kontakter med inlandet. Fiskarhustrurna och barnen begav sig flera gånger i veckan till sitt "mjölkestöd" antingen till fots eller med båt för att hämta mjölk. Denna typ av mjölkhandel upphörde under 1930-talet, då mjölken kom med båt från mejerierna till kustorterna (Gustavsson 1986 s. 129).

Mitt eget uppteckningsmaterial visar samma geografiska avgränsning för äggosttillverkningen som de äldre uppteckningarna. Däremot har en viss spridning norr och söder om kärnområdet förekommit till följd av turistnäringen och restaurangrörelsen. Bohuslänningar tar även med sig sina traditionella rätter som äggosten när de flyttar till andra delar av landet. Matintresserade sommargäster och turister vill ibland pröva äggostrecepten i sina hem sedan de kommit i kontakt med äggosten under sommarvistelsen. Bohusläns museum levererar träformar över hela Sverige.

Måltidssammanhang

Sagesmännen beskriver äggosten som en förningsrätt vid bröllop, begravningar och barndop. Den serverades också vid jul och påsk. Förningssystemet kunde vara strängt

reglerat i varje bygd. En meddelare från södra Bohuslän, född 1873, berättar så här (GHM A 3427:2): "Fonet lämnades kvällen innan. Det bestod av en tjock rund vetekaka utan smör – den skulle tillbaka igen efter bjudningen – dessutom ingick två bara kakor till och en eller två klenade med smör och riven ost. Överst stod äggosten, brynosten eller pannkakan. Förutom den bara bottenkakan skulle en viss mängd av förningen tillbaka."

Vanligtvis varade bröllop och begravningar minst två dagar och mycket mat behövdes för att bispisa alla gästerna. Detta var omöjligt för ett enskilt hushåll, i synnerhet i dessa fattiga trakter. Framför allt behövde man varandras hjälp vintertid, då ägg- och mjölkproduktionen var nedsatt. När man hade brist på mjölk brukade man i Bohuslän säga att man "var mjölkesvart" (Olsson 1958 s. 159). Man kan alltså se förningen både som ett uttryck för solidaritet och för upprätthållande av sociala relationer. I andra trakter, t.ex. Skåne och Halland var förningen större än i Bohuslän och innehöll mera köttvaror (Osbeck s. 85, Wigström s. 31 f.). Förningen speglar alltså en bygds ekonomiska förhållanden liksom människornas uppfattning om vad som var värdefullt och gav prestige.

I förningen ingick typiska färskvaror, som gav kostomväxling och rönste hög uppskattning. Det ovanliga hade sin betydelse. Från Västerlanda socken berättar en meddelare född 1884 (EU 3553): "Äggost anses som en stor läckerhet. Nu förekommer ej äggost ... som förr i tiden, man har så mycket annat gott i matväg. Men när sill och potatis och vattengröt av rågmjöl var stående rätt för dagen, var äggosten kalasmat."

Enbart äggost som förning förekom också vid taklagsöl men det var inte nödvändigt att lämna den då "ölet" hölls utan det kunde ske

när som helst under bygget. Det berättas att vid ett bygge avlämnades inte mindre än 27 äggostar från grannar och vänner (EU 11453).

Äggosten förekom också som frukostmat på lördagar och söndagar och på Orust, Tjörn och i Inland även på vardagar när man hade arbetsfolk. Den förnämsta förningsrätten var dock brynosten, vilken krävde mera mjölk och större arbetsinsats vid framställningen. Detta ledde till att äggosten längre fram i tiden inte framstod som en lika stor delikatess. Mjölproduktionen ökade ju sakta genom årtiondena. Den tyske etnologen Günter Wiegelmann har visat att när vissa ingredienser blir vanligare och billigare, mister dessa sin betydelse som beståndsdel i festmaten (1967 s. 241).

Omkring 1910–1920 försvinner förningen successivt inom äggostens kärnområde i Bohuslän. Nya bjudningsformer tar vid, men de tidigare brukliga förningsrätterna fortlever likväl, om än i minskad omfattning (GHM A 3402).

Äggosten får samtidigt en ny plats i kostmönstret, nämligen som mellanrätt mellan det småvarma och huvudrätten. Den kan också serveras på smörgåsbordet tillsammans med sill och ansjovis. Efter hand har det dock blivit allt vanligare att äggosten serveras som efterrätt med olika slags sylt. Äggosten har alltså inte samma fasta plats i festmatsmönstret som tidigare, vilket äggostens sanna värnare har svårt att förstå. Dessa kan inte tänka sig att äta äggost som efterrätt utan betraktar det som en eftergift åt turisterna (Östlund 1989). En sagesman uppger 1972 (GHM A 11024:2): "En del nymodiga serverar äggost med sylt. Låt mig häftigt få protestera mot denna dekadens! Äggost skall vara litet stram och vill man nödvändigtvis ha sylt, så bör man äta den för oss så banala småländska ostkakan."

I dagens Bohuslän förekommer äggosten både till vardags och som högtidsrätt. Det är också vanligt att man tar med sig en äggost i stället för "gå-bort-blomman", när man är bjuden till släkt och vänner. Gåvan till värd-folket kan betraktas som ett minne av det gamla förningssystemet och då kommer äggosten in i riktigt traditionssammanhang och kan bli en symbol i sig själv.

Kyrkliga föreningar liksom hembygds-, bygdegårds- och företagarföreningar bjuder äggost jämte andra bohuslänska specialiteter vid olika slags arrangemang året om. På restauranger och kaféer förekommer äggosten på smörgåsbordet och kan vid högtiderna också beställas à la carte.

Sedan några år tillbaka kan man även köpa äggost över disk i väl sorterade delikatessavdelningar, t.ex. i Saluhallen i Göteborg. Det är då någon av de anställda, som ystar äggost, och man räknar med att 2–3 ostar per dag säljes, ofta till små familjer där man inte hinner laga maten själv. Äggosten är ju en färskvara som inte kan framställas industriellt i motsats t.ex. till den småländska ostkakan.

Prestige- och symbolfunktion

Äggostens prestigefunktion kommer till uttryck på flera olika sätt. Redan det förhållandet att äggosten brukades som förning visar denna roll. Den dekorativa formen, de smakförhöjande ingredienserna liksom de speciella rier som användes för dekoren, förstärker ytterligare prestigefunktionen. En meddelare från Inland uppger att hon vid gillena gjorde tre äggostar i olika storlek, vilka stälptes ovan på varandra för att efterlikna våningstårtor. Tjörns Hembygdsförening skriver i boken "Mat i Bohuslän" (1983): "Sedan gammalt är äggost kalasmat och ett bevis på husmoderns skicklighet. En fin och välsmakande äggost är ysterskans stolthet."

I förningssituationen liksom vid senare tiders kalas framträdde kvinnornas skicklighet och kunskap och därmed också deras status offentligt. Dessa festsituationer var viktiga tillfällen i kvinnokollektivet. Då hade man möjlighet att jämföra sig med andra kvinnor utanför hemmets väggar (Nordström 1988 s. 172). Även socknarna jämförde sig med varandra. Från Valla socken på Tjörn berättar en sagesman född 1852 (GHM A 3402): "... I Klövedal hade de hårda äggostar, i de andra socknarna var de lösare. På Klövedals äggostar kunde man gå med skor med broddar på, sade man." Med all önskvärd tydlighet visar dessa ord vilket högt prestigevärde välgjorda och välsmakande äggostar gav.

Prestigefunktionen är fortfarande viktig, inte bara där traditionen är obruten utan även där den är återupplivad. Nu är det i konkurrenssyfte, som restauranger och kaféer i och kring kärnområdet använder sig av äggosten i marknadsföringen, ofta i kombination med andra bohuslänska specialiteter. Även de ideellt verkande hembygds- och bygdegårdsföreningarna utnyttjar äggostens prestigevärde, när man vill lyfta fram hembygden.

En välgjord förnings- eller fönrrätt gav inte bara prestige. Den symboliserade även traditionsstabiliteten och solidariteten i bygden. Detta var inget som kommunicerades direkt mellan hushållen, men som fanns implicit. Förningssystemet var också en del i upprätthållandet av den sociala ordningen. En god fönrrätt symboliserade det "goda i livet", något som markerade högtiden och festen i motsats till vardagens enkla kost.

Äggosten som landskapsrätt

Från 1970-talet och framåt har många intresse länkats bakåt mot den tid och de företeelser, som det gamla bondesamhället representerade. Inte bara maträtter utan även

många andra kulturdrag som folkdräkter, allmogeföremål och intresset för dialekter är exempel härpå.

Som beteckning för denna tendens använder etnologerna ordet revitalisering (Salomonsson 1987 s. 77). Det är i och för sig ett gammalt fenomen, men i våra dagar är den mer påtaglig än tidigare och den har även kommit att omfatta äggosten. Ett exempel: "I Svanesund på Orust anordnade företagarföreningen, idrottsföreningarna och flera andra föreningar den 7 juli /1990/ en skördfest. Man ville göra denna under semester-tid för att visa samhället för turisterna och man ville aktivera invånarna. Då serverades äggost och tunnbröd gratis till alla besökare. Äggosten tillagades i en 1.20–2.50 m stor form som man lånat från Öckerö Ögille. Den var tillverkad i en kraftig båtplywood för att kunna klara av den varma ostmassan. Parentetiskt kan nämnas att Ögillet gjorde formen för att komma in i Guinness Rekordbok med världens största äggost. Den här äggosten gjordes i skolköket och hälldes spannviss i den enorma formen. Den ansågs god även av vana ysterskor. Arla mejeri levererade 360 liter mjölk, 40 liter vispgrädde och 40 liter gräddfil. Äggcentralen skänkte 1 500 ägg."

Exemplet visar, i likhet med vad den tyske etnologen Konrad Köstlin framhållit, att det ofta ligger kommersiella och turistiska syften bakom revitaliseringen. Det går lättare att "sälja" en trakt eller en region, om man använder ett epitets, som i det här fallet "bohusläns äggost". De fastboende är ju för sin försörjning ofta tvingade att utnyttja alla nischer i det moderna samhället – turismen är en sådan. I Bohuslän måste man redan på 1700-talet men framförallt under mellan- och efterkrigsperioderna på olika sätt utnyttja denna mekanism. Bohuslän var ett ekonomiskt svagt landskap, där näringarna inte gav nog bärning, där både kommuner

och enskilda måste tillvarata alla möjligheter till försörjning.

I viss mån kan man spåra en idealistisk folklorism eller revitalisering bakom det nostalgiska tillbakablickandet. Många gånger ingår de båda företeelserna i symbios varför varken renodlad kommersiell eller ideell revitalisering är för handen. Studieförbundet på Skaftölandet, som lär ut tillverkning av äggostformar, handlar ju ideellt liksom de fackförbund som vid introduktion av till orten nyinflyttad personal samlas kring och lär ut Bohusläns traditionella rätter.

Exemplen kan också ses som en markering av regionen, där kosten kan vara ett instrument i skapandet av lokal identitet i ett kulturkompensatoriskt syfte (Salomonsson 1979, 1987 s. 84).

Bohusläns museum i Uddevalla representerar alla de tre företeelserna: den ideella, den kulturkompensatoriska och den kommersiella, genom att dokumentera bohuslänningarnas kulturbygge i en både utåt- och inåtriktad verksamhet. I den förstnämnda ingår utställningar, hantverksdagar, förlagsverksamhet, samarbete med hembygdsföreningar och i kaféet servering av bohuslänska specialiteter tillagade av landskapets egna produkter. Dagligen serveras äggosten, mölskosten och tunnbrödet. Att äggosten härvid ingår i ett nytt kostsammanhang bör dock inte förbises. Högtidsmaten blir vardagsmat! Museiaffären befäster också museets verksamhetsprofil genom att saluföra receptsamlningar med maträtter från landskapet och hantverksprodukter, inklusive äggostformar.

Varför har äggosten blivit en symbol för Bohuslän? Några förklaringar är grundläggande, andra är rent praktiska. Vi har i äggostens kärnområde en obruten tradition för rätten lång tid bakåt. Detta överensstämmer med ett allmänt konservativt beteendemönster som man kan iaktta inom området (Gus-

tavsson 1973 s. 11). Kombinationen av dessa båda faktorer kan utgöra en grundläggande förklaring.

Det föreligger också rationella skäl varför äggosten är lämplig som landskapsrätt. Den är flexibel så tillvida att den kunnat anpassa sig till nutida bjudningsmönster och modern matlagning. Man kan laga en god äggost även med mejeribehandlade råvaror. Tillagningsprocessen är varken speciellt tidskrävande eller komplicerad. Därtill kommer att såväl rätten som formarna har ett dekorativt värde. Äggosten har samtidigt ett drag av exklusivitet över sig, eftersom den inte kan framställas och distribueras industriellt och inte heller kan djupfrysas.

Äggosten har genom århundradena varit symbolladdad. Äggosten fanns både på drottningens och biskopens bord. För tidigare generationer representerade den "det goda i livet". För nutidens människor står den för "det goda livet" i gången tid. Att den tid man tänker på hade en bättre livskvalitet är ju i mycket en myt, men myten har inte mindre betydelse för att den är en myt.

Källor och litteratur

Otryckta

Göteborg

Göteborgs Historiska Museums arkiv (GMH A)

Traditionsuppteckningar

Institutet för folklöre

Traditionsuppteckningar (IFGH och VFF)

Lund

Folkklivsarkivet (LUF)

Arwidi, Ingrid: Spettkaka. C 1 uppsats, Lund 1973.

Svenska Akademiens Ordboks redaktion (SAOB)

Excerpter över äggost

Stockholm

Nordiska museet (NM), Etnologiska undersökningen (EU)

Svar på frågelista nr 16 om ystning

Tryckta

- Berg, Gösta: Bröllopsmiddagen. Fataburen 1969.
 Bohusläns museum och Bohusläns Hembygdsförbund:
 Mat i Bohuslän. Uddevalla 1983.
 Egerin, Suzanna: En nödig och nyttig hushålls- och kok-
 bok. Stockholm 1733.
 Elzberg, Maria: Försök till en pålitelig Matberednings-
 bok. Stockholm 1751.
 Gustavsson, Anders: Minnesdrickning vid begravning.
 Uppsala 1980.
 Hildebrand, Hans: En svensk biskops hovhållning i bör-
 jan av 1500-talet. Stockholm 1879.
 Hildebrand, Hans: Matordningen i biskop Brasks hus.
 KVHAAM nr 18, Stockholm 1885.
 Karlson, William: Ståt och vardag i stormaktstidens her-
 remanshem. Lund 1945.
 Keyland, Nils: Svensk allmogekost. Stockholm 1989
 (1919).
 Lovén, Nils: Folklivet i Skytts härad vid början av
 1800-talet. Stockholm 1951 (1847).
 Lönnroth, Erik (red.): Bohusläns historia. Göteborg
 1963.
 Nordström, Ingrid: Till bords. Stockholm 1988.
 Olsson, Alfa: Om allmogens kosthåll. Göteborg 1958.
 Osbeck, Pehr: Utkast till beskrivning öfver Laholms
 prosteri. Lund 1922 (1796).
 Palmer, Margit: Hagdahl och hans kokbok. Stockholm
 1971.
 Ränk, Gustav: Från mjölk till ost. Stockholm 1966.
 Salomonsson, Anders: Gotlandsdricka. Karlstad 1979.
 Salomonsson, Anders (red.): Mera än mat. Lund 1987.
 Stubelius, Arne: Mors mat och andras. Mattraditioner
 från Bohuskusten. Uddevalla 1985.
 Swanander, Jonas: Bara härad i slutet av 1700-talet.
 Översättning av Helge Andersson 1958.
 Wiegelmann, Günter: Alltags- und Festspeisen. Wandel
 und gegenwärtige Stellung. Marburg 1967.
 Wigström, Eva: Allmogeseder i Rönneberga härad.
 Stockholm 1985 (1891).
 Öller, Jöran Johan: Beskrifning öfver Jemshögs socken
 1800. Stockholm 1967.
 Östlund, Barbro: Välkommen till bords hundra eller en
 – Mat från Bohuslän. Uddevalla 1989.

SUMMARY

Egg-cheese. From coronation food to provincial dish

The Swedish dish known as *äggost*, literally "egg-cheese", is a so-called green cheese, that is, an unripened cheese made from soured milk. In southern Bohuslän it is still quite commonly served on especially ceremonious occasions such as weddings, christenings, and funerals. It is made in characteristic, beautifully shaped moulds of wood or tin.

The role of egg-cheese can be followed back in time for about five centuries in Sweden, that is, as long as it can be traced in written sources and preserved moulds. This article describes not just recipes for egg-cheese, methods for making it, and moulds, but also the meals of which it was part and the social context.

The dish was served on occasions marking passage rites of various kinds, both festivals of the life-cycle and seasonal feasts, as well as on unique occasions such as

the magnificent coronation of Queen Christina in 1650.

Egg-cheese was originally served among the upper classes, gradually descending as *gesunkenes Kulturgut* to the lower classes. It is still associated with passage rites, but now it is found in most social classes.

Through the centuries, the place of egg-cheese in the dietary pattern has also changed. Bishop Brask served it in the sixteenth century to round off a meal, as we do today. In the eighteenth and nineteenth centuries it was the most common dish which the peasantry took with them to feasts.

The area of distribution covered not only southern and central Sweden but also western Finland, parts of the Baltic countries, and to some extent Norway. It is an intermediate form of cheese, a whey cheese, which probably arose when the Nordic/East European soured-

milk curds met the rennet curds of Southern Europe some time in the early Middle Ages.

Nowadays egg-cheese occurs in a very limited area in southern Bohuslän, where it has survived in an unbroken tradition. Recent decades have seen a slight spread of the dish outside the core area, as a revitalization phenomenon and as a consequence of migration and mobile tourism.

Both this revitalization and today's "regiocentrism" can be seen as aspects of the individual's search for a calmer, more stable cultural climate, in which values and customs do not change too quickly. Many people find this climate in old peasant society and its foodways.

This can partly explain why egg-cheese has become

the provincial dish of Bohuslän. Another fundamental explanation is that there is a long unbroken tradition for the dish in the core area. Yet another factor may be significant: until quite recently, a generally conservative pattern of behaviour was observed in the area. There are also simple and rational reasons for the suitability of egg-cheese as a provincial dish. It is flexible, easily adapted to modern cooking and new patterns for special meals.

Egg-cheese has been symbolically charged through the centuries. It is no less so today. For earlier generations it represented something of "the good life", while for today's generation it stands for "the good things in life" in a bygone age.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Medaljen i kistan¹

Av Gunnel Hedberg

1985 begrovs f. nämndemannen och lantbrukaren Nils Vigre i Västra Skrävlinge i Skåne. Nedlagd i kistan fanns då också hans förtjänstmedalj i silver från Kungl. Patriotiska Sällskapet. Det var den tjänsteförrättande prästen, kontraktsprosten Sten Johansson, som gett barnen Vigre rådet att lägga medaljen i kistan, när de tillfrågat honom vad de skulle göra med den. De hade känt sig villrådiga och därför tagit upp frågan med prästen. "Vi lade medaljen i kistan, trots att mor och far sade alltid, att man aldrig får begrava guld", berättade dottern Christina. Prästen själv minns inte mycket av händelsen sex år senare, när jag intervjuade honom. "Möjligen kan jag ha associerat till ett par jordfästningar i Småland, där liknande kan ha förekommit", säger han. Han vill inte gå emot de efterlevandes önskemål vid jordfästningssamtalen. "Har de frågat om det är lämpligt, så är det lämpligt. Liknande frågor kommer då och då upp i samband med vigselringar. Om de skall följa med i jorden eller inte växlar från familj till familj. Man kan också tänka på avlidna präster, som ju begravs i sin prästdräkt."

¹ Gunnar Sundberg vid Smålands museum tackas särskilt för värdefulla upplysningar.

Hos ärevördiga Patriotiska sällskapet i Stockholm hade man aldrig stött på detta att medaljen

följde med i kistan. Snarare tycktes min förfrågan väcka ett visst uppseende i sällskapet kansli. Det finns inga regler för hur det skall förfaras med medaljen, när mottagaren avlider.

Enligt Louise Hagberg skulle det på Gotland vid den sista färden ha varit sed att, "om någon hade fått en medalj eller dylikt, skulle den följa den döde till graven. Den bars av den dödes närmaste manliga släktingar och bars sedan hem igen" (min kursivering).² Detta bruk, att bära en utmärkelse till graven i samband med jordfästningsakten, finns belagt också på andra håll.³ I några ordensföreskrifter finns inskrivet att utmärkelsen skall återlämnas efter innehavarens död.⁴ Då ter det sig naturligt att denna utmärkelse finns med i procession eller jordfästningsakt.

Att mynt alltifrån grekisk tid – charonsmyntet – följt med den döde ner i jorden är välbekant. Hagberg ger en lång rad exempel på vad hon kallar "den dödes vidare utstyrelse", som följt med i graven.⁵ Människor kan än idag berätta att "de hört" att man förr lade mynt över de slutna ögonlocken, liksom psalmbok under hakan, för att hålla ögonlock respektive haka på plats. Dyrbara silverföremål har hittats vid omgrävning av gravar.⁶ När Henryk Bukowski, grundaren av auktionsfirman, dog, bar han "en halsmedaljong, som han aldrig tog av sig och som följde honom i graven".⁷

Besläktad med seden att låta mynt eller annat följa med ner i graven är seden att fästa medaljen på gravstenen.

När den mördade Gustav III begravdes 1792, följde också hans ordnar och medaljer med, "även svensksundsmedaljen i guld".⁸

Pigan och trotjänarinnan Helena Svensdotter, Segernäs i Småland, begrovs 1923 efter ett strävsamt liv. Då lade man också ner den förtjänstmedalj i silver, som hon fått från Patriotiska Sällskapet. Medaljen var en för pigor mycket ovanlig utmärkelse. Själva det faktum att "hennes" familj utverkat en sådan tyder på en lika ovanlig resning hos värdfamiljen, som att man verkligen uppskattade sin piga. Det berättas att man var mycket mån om att Helena skulle deltaga i alla familjens fester, även sedan hon flyttat till den stuga man byggt upp åt henne. Vid omgrävningen av graven 1981 hittades medaljen.⁹

Död och begravning har på några årtionden skilts ut från hemmets sfär. Specialister får i uppdrag att sköta om den döde. Anhöriga tager farväl vid en säng eller bår på sjukhuset.¹⁰ Därefter ser de bara en kista vid jordfästningsakten.

Exemplet från Västra Skrävlingen – som sannolikt inte är enastående – liksom prästens svar visar på att gamla traditioner fortlever – om än just en sådan sekundäranvändning av en medalj är mera ovanlig, då som nu.

² Hagberg, Louise, När döden gästar. Stockholm 1937, s. 390.

³ Ex.vis Kurtén Lindberg, Birgitta, Arvid Järnefelts triologi, Svenska Dagbladet 29 juni 1989; Stålhane H., En misslyckad kungamiddag. Stockholm 1937, s. 239. Vid kungabegravningar tycks särskilt tillverkade begravningsregalier ända sedan Gustav Vasas tid ha lagts ner i kistan under begravningsakten. Vid gravöppning har det sedan hänt att man av säkerhetsskäl istället flyttat dem till säkrare förvaring (muntlig uppgift från 1. intendent Nils Drejholt, Livrustkammaren). När Karl X Gustav begrovs 22 jan. 1660 blev begravningsregalierna – "massiva pjäser om 9 skålpund/Cirka 3.8 kg/af nitton karats guld nedlagda i kistan och kronan satt på likets huvud, och "hvar af de övriga regalierna på sina bestämda ställen i kistan." – Björlin, Gustaf, Carl X Gustaf. Läsnig för ung och gammal. Stockholm 1889, s. 316. – Numera finns de utställda i Livrustkammaren (Drejholt).

⁴ Se exempelvis Södermark, Robert, Kungliga svenska riddareordnarna, Lund 1927, s. 66.

⁵ Hagberg a.a., s. 207 ff. Se även Rudberg, Gunnar, Ett segliffvadt grafbruk, Fataburen 1909, s. 109–112.

⁶ Follin, Elias, Helsingborgs historia. Upsala 1851, s. 80.

⁷ Haykowski, Michal, Henryk Bukowski. Namnet lever kvar. Stockholm 1991, s. 120. – Medaljongen innehöll ett miniatyrporträtt av drottning Josefina – till vilken han tyckte sig stå i tacksamhetsskuld.

⁸ Brev till förf. från Lars O. Lagerqvist, Kungl. Myntkabinettet 27 febr. 1991.

⁹ Israelsson, Stig, Trotjänarinnans medalj gravfynd. Smålands-Posten 19 juli 1981.

¹⁰ Ännu okt. 1967, när min mormor dog, satte personalen på Vasa sjukhus en nejlika i den dödas korslagda händer.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Att analysera intervjuer och självbiografier

Av Stefan Bohman

Susanne Lundin: En liten skara äro vi ...
En studie av typografer vid 1900-talets första decennier. Diss. (Lund). English summary. Carlssons förlag. Stockholm 1992. 216 s., ill.

Susanne Lundins avhandling är en spännande läsning. Den innehåller intressanta resonemang i en fin språkdräkt, kompletterat med ett rikhaltigt bildmaterial. Susanne är dessutom väl förtrogen med ett flertal teoretiker och deras verk, och hennes förtrogenhet är inte bara en ytlig kännedom, den har blivit en smält kunskap.

Ett problem är att typografer tillhör Sveriges mest utforskade yrkesgrupp. Går det att tillföra ämnet ytterligare kunskap vid sidan av t ex Lars Ekdahls och Lars Olssons arbeten? Jag tycker att Susanne Lundin förmått framhäva några etnologiska dygder, om jag nu vågar skriva så. Hon försöker se hur ett värdemönster reproduceras och utvecklas i relation till den ekonomiska och sociala utvecklingen. Hon ser komplexa frågor i ett individperspektiv, men försöker ändå koppla dem till ett macroperspektiv. Hon använder en mängd källkategorier i analysen – föremål som t ex kläder, intervjuer, självbiografier m fl.

Susanne Lundins avhandling är alltså läsvärd vid sidan av andra mycket kvalificerade studier av typografer. Bara det är en bedrift. Dock finns det

Förf. var fakultetens opponent vid disputationen vid Lunds universitet 11 december 1992.

saker jag vill kritisera i avhandlingen. Men först en kort sammanfattning av verket.

Avhandlingens innehåll

Här pekar jag bara på några av avhandlingens resonemang. Avhandlingen tar sin utgångspunkt i Håkan Ohlssons tryckeri i Lund under 1900-talets första decennier. Syftet är att skapa förståelse för hur typografer skaffade sig manöverutrymme och lyckades fortleva som en av Sveriges mest profilerade arbetargrupper. Susanne Lundin har gjort ett antal intervjuer och arbetsplatsstudier och dessutom använt självbiografiskt material från LUF samt Nordiska museet (Typografminnena). Ett långt resonemang om teorier kring livshistorisk forskning återkommer jag till senare i recensionen. Susanne resonerar om "kön och klass" och om Bourdieus habitusresonemang.

På vägen till att bli typograf blev man först oftast hjälp- och springpojke vilket av skilda orsaker var ett hårt arbete. Det var också en diffus yrkesroll ungdomarna insocialiserades i. Man var t ex arbetare, men genom springpojknas bud till akademikerna i Lund skapades en speciell självkänsla.

Pojkarna lärde sig arbetet muntligt av de äldre, som dock kunde vara snåla med att visa kunskapen och var hårda om någon gjorde fel. Pojkarna utgjorde ju ett möjligt ekonomiskt hot. Yrkesherderna var också hotad. Ur lärlingarnas underifrånperspektiv föreföll typograferna enbart ogina, samtidigt som kunskapssnålheten gav ynglingarna en bild av yrket som kvalificerat, vilket bidrog till

de kommande typografernas yrkeskänsla. Så småningom beskrevs, i t ex Susanne Lundins intervjuer, gubbarnas agerande som hårt, men adekvat för en typograf.

Susanne Lundin presenterar fyra informanter hon intervjuat, alla har arbetat på Håkan Ohlsson. Först Harry vars far också arbetat där. Faktornen Harry var redan som ung pojke införstådd med många av de uttalade och outtalade förhållningsregler som upprätthöll den typografiska världen. Den andre informanten Edvard hade av en "slump" hamnat i tryckeriet, ett jobb han avskydde. Det var en försörjningsfråga och han uttryckte mer en grovarbetaridentitet än en elitarbetaridentitet. Där typografsonen Harry t ex ser en självklar yrkesstruktur och ett givet handlingsmönster ser Edvard illvilja och översitteri. Curts och Oscars väg till yrket beskrivs också.

Typograferna avgränsade sig bl a genom klädselektion mot andra arbetare. Att vara ren och snygg var viktigt, till skillnad mot t ex Mats Lindqvists gjutare som använde smutsen som grund för sin självkänsla. Men det fanns även skillnader inom kåren mellan t ex sättare och tryckare. De senare hade t ex ofta rock. När den tekniska utvecklingen accelererade drabbades mest tryckarna av social degradering. Sättmaskinerna däremot kom att förknippas med kompetens och ett kvalificerat arbete.

Det var stor dödlighet på tryckerierna, blydammet ledde ofta till TBC. Arbetarna nonchalerade uppenbarligen detta, dels för bekvämlighetens skull, dels att kunna ha valfrihet. Det fanns i berättelserna också en viss stolthet av att ha levt under hotet om TBC, en sorts vilja att sätta sig i farans epicentrum.

Generellt uppskattades tryckerskor och sätterskor av arbetsgivaren för sin låga löns skull, de var också fogligare än männen, liksom ordentligare. Det var den "kvinnliga skötsamheten" som ansågs ge dem jobben, ej yrkeskunnigheten. Männen motarbetade kvinnor, bl a genom att fram till 1888 förvägra dem inträde till Typografiska föreningen. De därpå följande kraven på lika lön gjorde att kvinnorna blev mindre begärliga för arbetet. Lagen mot nattarbete slog dessutom ut många kvinnor som skulle ta hand om barn på dagen. Men i Susanne Lundins *samtal* med de manliga typograferna antogs att sätterskor försvann från yrket på grund av vissa *egenskaper* som hindrade kvinnor att bli typografer. Skällsorden

horunge och mödomssida förmedlade också en överenskommelse där skicklighet och kompetens i yrket kopplades till manlig arbetskraft.

De senare kapitlen upplever jag som avhandlingens starkaste. Där förmår Susanne Lundin att mycket bra smälta samman sina teoretiska och empiriska kunskaper. Hon resonerar om hur dessa yrkesmän hanterar sina kulturella bilder. I de återkommande berättelserna om akademiker och deras doktorsavhandlingar överskreds gränser som annars skilde arbetaren från bildningsseliten, t ex i berättelserna om korrekturändringar där akademiker framställs som förvirrade. Det var en symbolisk strid mellan hantverkets kompetens och intelligentians kulturella dominans.

Boktryckarens religiositet bidrar till historier som handlar om typografer vilka undviker att gå i högmässan – handlingar vilka fungerade som slagkraftiga motståndsstrategier. Anekdoterna om Ohlsson berör ofta det svåra ämnet om solidariteten med både arbetskamrater och arbetsgivare.

Berättelserna om "originella människor" på arbetsplatsen är en symbolisk genre med tydliga mönster. Det är en hyllning till en idealiserad yrkessituation där typografen har en eftertraktad allround kunskap och en individuell valfrihet. Denna bild av yrket som framkommer både i berättelserna och i andra sammanhang var och är ett redskap med vars hjälp typograferna organiserar och omformar sina liv, en identitetsmarkör, en kulturell resurs.

Avhandlingen slutar med ett summerande kapitel där bl a skillnaden mellan "kollektiv bild" och "individuella perspektiv" diskuteras.

Genom skildringarna skapar berättaren en syn på sitt liv, snarare än att uttala sig om en verklighet. Det är alltså viktigt att läsa dessa minnen som sociala konstruktioner. Yrkesbilden fungerar som ett kraftfullt redskap för typograferna.

Citat och belägg

Avhandlingen innehåller av naturliga skäl många citat. Dessa är väl gjorda och belagda utom när Susanne Lundin i två fall hänvisar till Mats Rehnbergs bok *Typografminnen* och inte till själva minnena. Genom framför allt Bo Nilssons försorg vet vi hur mycket Mats Rehnberg kunde stryka i texterna, man bör alltså alltid gå till originaltexterna. I detta fall stämde dock texterna i boken överens med originalen, jag har kontrollerat i efterhand.

Ibland är Susannes belägg av faktauppgifter dåliga, t ex när hon skriver att 92% av incestoffren är flickor och 97% av de sexuella förövarna är män (i ett av genusresonemangen). Hon har ingen hänvisning till var hon fått uppgifterna ifrån. Dessutom är statistiken kring dessa uppgifter mycket osäker. När hon resonerar om inställningen till "redbara kvinnor" på s 124 hänvisas till skämttidningen Kaptan Puff. Tidningscitaten är visserligen belysande, men räcker inte som belägg för de omfattande påståenden Susanne gör. I vår etnologiska iver att dra spännande och övergripande slutsatser får vi inte slarva med att belägga dessa slutsatser.

Ibland tycker jag att det saknas begreppsdiskussioner i avhandlingen. Susanne Lundin resonerar t ex om typografernas relation till arbetar- och medelklass utan att beröra vad hon menar med dessa klassbegrepp, som bekant en inte helt okontroversiell fråga. Även begreppet kultur används utan att någon hänvisning görs, inte heller det ett helt okontroversiellt begrepp. När hon t ex skriver om ett såpass avgränsat begrepp som den "dominanta kulturen" skulle jag vilja ha något resonemang om vad hon menar, utan att hon därför behöver föra ett stort kulturresonemang. Man kan inte kräva långa diskussioner kring alla begrepp i doktorsavhandlingar, då skulle de till slut inte innehålla något annat. Men begrepp som används relativt flitigt eller som har betydelse för avhandlingens helhet bör i alla fall diskuteras så att man har ett hum om vad författaren lägger för innebörd i begreppen.

För mig blir det en viss terminologisk förvirring när det gäller somliga materialkategorier som är viktiga för avhandlingen. Susanne skriver bl a om intervjuer, samtal och livshistoriska intervjuer utan att närmare visa vad hon menar med begreppen. Uppfattar hon någon metodisk skillnad mellan dessa begrepp, eller betraktas de som synonyma och används bara för att variera avhandlingens språk? För mig är t ex en livshistorisk intervju en speciell form av intervju där informanten skall redovisa sitt livslopp, vilket är något annat än en intervju där man kan vilja ha uppgifter om mer begränsade företeelser. Ett samtal uppfattar jag som ett mer ostrukturerat sätt att muntligen få uppgifter. Eventuellt utmärks samtalen av att de är ett sätt att få fram informanternas egna grundperspektiv.

Susanne skiljer i sitt metodkapitel mellan

"skrivna biografier och muntligt berättande". Biografi kommer från "bios"=liv och "grafi"=skriva. Att tala om skrivna biografier blir för mig en tavtologi. Finns det oskrivna biografier? Jag vet att dessa termer används och definieras på ett flertal olika sätt. Någon given definition finns ännu inte. Vi behöver därför ett mer stringent användande av dessa begrepp som ju används titt som tätt. Ett förslag från min sida är att vi med självbiografier verkligen menar skriftliga hågkomster, av vilka yrkesminnen är en sort. En transkriberad intervju förvandlas därmed inte till en självbiografi bara för att den kommit på papper, ett resonemang jag ofta har mött. Huruvida människor skriver ned eller pratar om sina hågkomster gör en stor analytisk skillnad.

Hur förhålla sig till annan historisk och ekonomisk forskning?

Hur bär man sig åt när det, som i Susanne Lundins fall, redan finns en stor mängd annan aktuell forskning? Delvis beror det naturligtvis på hur syftet för studien formuleras, i Susannes inledning står det bl a (det finns andra liknande skrivningar):

Men människors skiftande självförståelse och handlingsmönster måste tolkas mot bakgrund av en konkret historisk process.

Vad menas då med en "konkret historisk process"? Jag har förmodat att det handlar om produktionsutveckling, lön, anställningsvillkor och liknande, uppgifter som i hög grad Lars Ekdahl och Lars Ohlsson förser oss med. Susanne Lundin skriver alltså själv in i avhandlingens syfte att hon måste förhålla sig till deras forskning och att detta är centralt.

Jag tycker då att sättet hon gör det på inte är bra. Hon har framför allt en mycket tydlig benägenhet att förpassa ekonomisk historisk kunskap till notsystemet. Ett exempel bland många är att uppgifterna om snällpressarnas införande förvandlats till en not. Snällpressarnas införande var en central mekaniseringsåtgärd som påverkade typograferna djupt. Det hade därför varit bättre om dessa materiella, "konkreta", uppgifter direkt blandats in i avhandlingens löpande text. Jag frågar mig t ex också om det var de smutsiga maskinerna som tvingade fram nya kläder vilka man lärde sig att "symboliskt hantera", eller om det var

”värnandet av självrespekten” efter storstrejken som gjorde att man valde nya kläder, oavsett när maskinerna kom. Ett *resonemang i texten* om maskinernas spridning hade stött och kompletterat slutsatserna. Här finns mycket kunskap hos andra typografforskare som inte bara får förpassas till notsystemet.

Ett annat exempel på svårigheten att sätta in resonemangen i sitt ”konkreta” historiska sammanhang är när Susanne skriver:

När August Palm sjöng ”Arbetets söner, slutet er alla” då stämde typograferna upp i ”En liten skara äro vi, men mäktiga och rika”.

Jämförelsen är spännande och slående, men kan med stor säkerhet inte alls göras. Typografernas hälsningssång (”En liten skara...”) skrevs av liberalen ”Talis Qualis” (som även författat Kungsången) 1853 för en renodlad arbetarbildningsorganisation och försvann ur repertoaren, vad jag kan se, senast på 1870-talet. Arbetets söner skrevs av korkskärare Menander 1885 till en politiskt och fackligt utvecklad arbetarrörelse. Sångerna sjöngs alltså aldrig samtidigt. Många typografer sjöng säkert också Arbetets söner, när den väl kom.

I vårt etnologiska letande efter spännande dikotomier eller sega strukturer får vi inte förledas att glömma bort bakgrundshistoriken – att verkligen göra som Susanne skriver, men inte riktigt gör: sätta in slutsatserna i sitt ”konkreta” sammanhang. I det senare exemplet betyder det att se skillnaderna i tid. Trots att det bara skiljer 20–30 år mellan sångerna är detta oerhört viktiga år under vilka arbetet och fackföreningarna utvecklats stort.

Redovisningen av metoden och materialet

Som utgångspunkt för en diskussion citerar jag historikerna Hesselgren och Horgby i RIG nr 4, 1992.

Efter att man (etnologer) redogjort för vilket material man använder och påpekat förekomsten av några källkritiska brister i det, lämnar man sedan raskt området åt sitt öde och går vidare i undersökningen utan att ta någon större hänsyn till de tidigare gjorda påpekandena.

Vi måste ha metoder (liksom en metodanvändning) som gör våra slutsatser trovärdiga även inför andra discipliner.

Susanne Lundin för ett omfattande resonemang om tolkningar av intervjuer och självbiografier. Hon är imponerande väl påläst och diskuterar bl a relationen individ-kollektiv i berättelserna, liksom relationen form-innehåll. Susanne resonerar om berättelsernas ledmotiv och styrlinjer, liksom tidsskikten i berättelserna. Hon hänvisar bl a till Ricoeurs ”tredje tid”, den tid som formats genom korsningen av faktisk historia och berättelse. Susanne avrundar själv:

I denna studie behandlar jag det självbiografiska materialet som en berättarform, en form som uttalar sig om människors subjektiva erfarenheter men också ger perspektiv på samtida kulturmönster. Genom typografernas hågkomster vill jag skildra dessa arbetares liv vid seklets början och teckna en bild av deras identitet i en kulturell kontext.

Hur väl förmår då Susanne Lundin att anpassa dessa resonemang till sin egen konkreta studie? Här har jag flera kritiska synpunkter. När man t ex hänvisar till en grupps ”hågkomster” är det mycket viktigt att redovisa *vad* för hågkomster man baserar sig på. Det innebär bl a att material- och källredovisningen måste vara tydlig och korrekt. Här brister det betänkligt i avhandlingen.

Susanne höjer *själv* ribban för hur noggrann man bör vara när hon vid ett flertal tillfällen gör konstateranden av denna typ:

Varje intervjusammanhang är således unikt och bygger i hög grad på interaktionen mellan informant och forskare, ett avtal som utlovar en autentisk redogörelse men som i själva verket återger en för situationen tillrättalagd och personligt färgad berättelse.

Just det! För mig är en innebörd i denna mening att det skall finnas en noggrann redogörelse för intervjusituationerna, upptagningsteknik, transkribering m m. Detta saknas i förvånansvärt hög grad i avhandlingen. Det kunde skett i avsnittet ”Metod och material” resp i källförteckningen. Jag kan t ex inte hitta någon uppgift om hur många intervjuer Susanne gjort. Jag efterlyser också en vanlig informantförteckning, anonymiserad om så behövs. Dessutom redovisas inte alls *hur* intervjuerna är gjorda, trots att ju Susanne själv bl a betonar hur viktig interaktionen mellan intervjuare och informant är.

IBland förses man i texten med lite strödda informationer om intervjuerna, såsom ”Vanligen hölls samtalen i informanternas hem” (s 18). Det framgår dock aldrig vilka samtal som gjorts i hem-

men. På sidan 17 står plötsligt i en parentes att telefonintervjuer gjorts, dock ej vilka av Susannes informanter som telefonintervjuats samt hur dessa gått till. Huruvida berättelserna framkommit genom hemintervjuer, telefonintervjuer eller andra former påverkar naturligtvis interaktionen och skall redovisas.

Dessutom skriver Susanne Lundin inget om huruvida intervjuerna är antecknade eller bandade. Frågan blir ju än aktuellare med tanke på telefonintervjuerna – har hon bandat dem? Därifrån efterlyser man naturligtvis uppgifter om hur många som är transkriberade till skriven text, och *hur* de är transkriberade. Jag hänvisar här till bl a Barbro Kleins artikel "Transkribering är en analytisk akt" (Rig 1990:2). Det har betydelse för analysen hur transkriberingen gått till.

När man som Susanne Lundin gör tolkningarna av berättelserna till en av avhandlingens huvudfrågor blir efterlysningen av dessa uppgifter desto viktigare. Det räcker då inte med att redovisa teorier från Ricoeur, Lehman och Bourdieu. Det måste till ett mer jordnära resonemang om det *egna* arbetet och det *egna* sättet att anpassa dessa auktoritetens teorier till för oss användbara redskap. Goda franska teorier blir inte automatiskt användbara svenska metoder.

Liknande synpunkter kan läggas på Susannes sätt att redovisa de i avhandlingen använda självbiografierna, de s k yrkesminnena. Jag fick t ex själv ringa till LUF för att få veta att Susanne delvis använder sig av svar från frågelistan "Stadstraditioner", det står det inget om i avhandlingen. Hon borde också ha redovisat underlaget för Nordiska museets Typografminnen, Mats Rehnberg skrev en relativt detaljerad frågelista i uppropet till typograferna. Det borde vara självklart att redovisa frågelistorna vilka ligger till grund för de svar man använder i analysen. Liksom interaktionen styr intervjuerna, styr frågelistans utformning de skriftliga svaren, och detta faktum skall finnas med i det metodiska resonemanget. Susanne borde ha resonerat om frågornas eventuellt styrande effekt, liksom att frågelistorna (uppropen) också skulle ha kunnat publiceras som bilagor.

Mycket likartade synpunkter kan läggas på avsaknaden av resonemang kring det fältarbete som avhandlingen också baserar sig på. Man får veta mycket litet om hur länge fältarbetet pågått, hur Susanne burit sig åt, hur fältanteckningarna förts, etiska problem m m. Med tanke på den debatt

som förts och förs om fältarbetets roll i etnologisk forskning är det direkt förvånansvärt att alla dessa uppgifter i stort sett saknas. Man kan jämföra med t ex Annette Rosengrens avhandling där frågan om hennes fältarbetsroll är central.

Att analysera berättelser och självbiografier

Susanne Lundin skriver att hon behandlar det självbiografiska materialet som en berättarform. Det är ett mycket viktigt konstaterande, frågan är vilken den metodiska innebörden i konstaterandet är. Eftersom den frågan också är viktig för mig i mitt arbete vill jag gå vidare med en diskussion kring analysen av självbiografiskt material.

Det är när Susanne i avhandlingens senare kapitel förmår koppla sin empiri med sina teoretiska och metodiska utgångspunkter som texten lyfter och blir en speciellt värdefull läsning, t ex när hon i resonemanget om originella personer inom yrket påvisar berättartraditionens betydelse. Eller när hon resonerar om hågkomsterna kring det farliga blyet:

Genom att ständigt hänvisa till farofyllda möten nyanse-
rades bilden av den intellektuelle och feminint kropps-
svage typografen ... Och för de bakåtskådande typogra-
ferna i ett nutida datoriserat och till viss del feminiserat
grafiskt yrke, hade i detta sammanhang bly och damm
upphört att vara en förbannelse och istället knutits till
en svunnen yrkesroll.

Susanne Lundin tolkar här den verklighet det berättas om i förhållande till berättartillfället. Med andra ord: hon pendlar mellan skilda tidskikt i tolkningarna. En fruktbar metodisk utgångspunkt är att tydligt göra klart för sig i vilket tidskikt man befinner sig i när man tolkar hågkomsterna. Tolkar man t ex den tid hågkomsterna handlar *om*, eller tolkar man den tid när hågkomsterna *tillkommit*, eller tolkar man den tid då styrlinjerna kan ha uppstått, vilket kan vara någonstans mitt emellan (jfr Susannes resonemang i avhandlingen om Lehman samt Ricoeur och hans tredje tid)?

Allt detta har Susanne Lundin teoretiskt klart för sig, men i framförallt de tidigare kapitlen blir det ibland ett gap mellan teori och praktik. Man kan ställa sig ett antal frågor när Susanne t ex gör följande jämförelse mellan Edwards och Harrys berättelser om relationen till de äldre typograferna.

Ändå finns där en stor skillnad: där Edvard ser illvilja och översitteri, ser typografsonen Harry en självklar yrkesstruktur och ett givet handlingsmönster.

Den första frågan är då: *när* ser de faktiskt detta?

a) Som pojkar, vilket de ju hävdar i berättelserna. b) Vid berättartillfället, dvs insikten är en rekonstruktion som görs vid intervjuen, kanske beroende av interaktionen med intervjuaren. c) Insikten uppstod någonstans mitt emellan pojkåren och berättartillfället, t ex det tillfälle då något hände vilket aktualiserade skapandet av en styrlinje i berättelsen.

Nästa fråga som kan ställas i anslutning till det korta citatet är i vilken grad skillnaden mellan Edwards och Harrys hågkomster är effekten av olika *sätt* att berätta om arbetet? När Susanne jämför 1920-talets verklighet såsom de fyra informanterna framställer den borde hon också resonera om det finns någon avgörande skillnad i deras *berättartraditioner*. Den berättarform man anknyter till har naturligtvis en betydelse för vilken bild som förmedlas om bl a ungdomen. Avhandlingen borde alltså innehålla åtminstone ett resonemang om *hur* bl a Edvard och Harry berättat, om de stöpt berättelserna i olika former.

Ibland verkar det som om Susanne Lundin förutsatte att berättelserna var ungefär likadana vid sekelskiftet som senare.

På Håkan Ohlssons var det vid sekelskiftet vanligt att typograferna tog skymningsraster ... kanske var det där som lärlingarna fick höra talas om tokiga akademiker och principalens disciplineringsvilja.

Hur vet Susanne att de berättelser om tokiga akademiker informanterna delgav henne faktiskt berättades på samma sätt då som när hon fick höra dem? Det *kan* vara så att först när rationaliseringsringen accelererade så förstörades bilden av typograferna bärande på en kompetens likvärdig med akademikernas, dvs ett tillfälle då själva temat om förvirrade akademiker kan tänkas ha formulerats (då en styrlinje skapats). Idag är ju motsättningen aktuell med tanke på konkurrensen mellan grafiker och journalister. Förmodligen har Susanne Lundin rätt i sak, men det är ett exempel på en fråga som går att ställa kring analysen av hågkomsterna, och ytterligare ett resonemang Susanne kunnat föra, när hon nu en gång kastat sig in i diskussionen om analysmetoder av intervjuer och självbiografier.

Avslutande kommentar

Det går alltid att gräva upp metodiska problem som en avhandlingsskribent inte tänkt på. Skulle man försöka värja sig mot alla eventuella angrepp kan resultatet bli att man till slut inte vågar skriva något alls om den verklighet man studerar, utan enbart för metodresonemang. Det är ett trist framtidsperspektiv. Metodresonemangen får inte bli huvudsaken i vår forskning.

Man kan jämföra Susanne Lundins avhandling med Lars Ekdahls "Arbete mot kapital" där mycket långa och inträngande metoddiskussioner gör att man (jag) knappast uppfattar de spännande slutsatser kring typografer som trots allt finns i den kompakta texten. Hos Susanne framträder slutsatserna mycket klart, men jag efterlyser som sagt fler metodiska diskussioner. Idealet ligger kanske någonstans mitt emellan dessa verk.

Till slut vill jag därför, trots mina anmärkningar, betona att "En liten skara äro vi" är en mycket läsvärd och intressant avhandling. Den tar ett steg på vägen mot kunskapen om hur man analyserar självbiografiskt material. Den formulerar många viktiga teoretiska frågor. Den fördjupar våra kunskaper om typograferns kultur.

Öresundsvarvet och folkhemmet

Av Anders Björklund

Magnus Wikdahl: Varvets tid. Arbetarliv och kulturell förändring i en skeppsbyggarstad. Diss. (Lund). English summary. Gidlunds förlag. Stockholm 1992. 230 s., ill.

Öresundsvarvet var under åtta decennier av stor betydelse för Landskronas alla invånare – varvsanställda eller ej. Magnus Wikdahls avhandling kretsar kring detta varv och bygger på ett hundratal intervjuer och andra uppteckningar, statistik, protokoll och pressklipp. Avhandlingsarbetet har pågått sedan 1979 inom projektet Kulturmönster och klassgränser i 1900-talets Sverige, i vilket författaren medverkat.

Wikdahl inleder med att formulera ett kulturbegrepp genom vilket han ser människor som i interaktion hanterar de materiella ramarna och successivt bearbetar och förändrar sin subjektivitet. Utifrån bestämda materiella förutsättningar är det människornas relativa frihet och handlingsförmåga som lägger grunden för kulturbyggen, och som får olika inriktning bli beroende på vilka ideal och utopier som är gällande. Varvets långa historia borde alltså ha givit upphov till en gemensam kultur och avhandlingens övergripande syfte följer av detta: att försöka beskriva den landskronitiska varvskulturen, men också söka mer generella formuleringar om lönearbete och arbetarkultur. Ett annat syfte är att visa på arbetarkulturens dialektiska karaktär, hur den "kulturella processen rymmer både offensiva och defensiva inslag, konstruktivitet och destruktivi-

Författaren var fakultetsopponent vid Magnus Wikdahls disputation vid Lunds universitet den 6 november 1992.

tet, framgångar och bakslag" (s 14) – en insikt som författaren tycker sig sakna inom arbetarkulturforskningen i gemen. Arbetarkulturen skildras som sammansatt av delkulturer:

Vardagslivets kultur är kopplad till arbetarnas försörjning.

Arbetets kultur utgår från arbetets villkor och organisation, medan

Klasskulturen utspelas på det samhälliga planet och uttrycker relationer till andra grupper i samhället.

Varvets tid är en mycket välskriven och lättläst avhandling. Det är också en föredömligt osentimental skildring, här finns inga heroer eller epitafier över förlorad klassidentitet. Men det är samtidigt en ömsint text som med stor respekt skildrar varvets generationer.

Författaren markerar i sin inledning revir gentemot historiker och den klassiska källkritiken. Eftersom etnologen – säger han – "är ute efter människors subjektivitet så är inte frågan om minnesbildernas sanningshalt det primära. Det viktiga är vilken erfarenhet som människor bär med sig från händelsen och hur dessa erfarenheter påverkat ett sentida handlande" (s 15–16). Detta hindrar emellertid inte att författaren också riktar uppmärksamhet på vad som *faktiskt* hänt, och då arbetar utifrån samtidskällor av olika slag. Inte minst är de statistiska bilagorna sådana exempel. Härifrån hämtar författaren väl så mycket energi som från det 3 000(!) sidor starka uppteckningsmaterialet.

Två teoretiska ledstjärnor framhålls. Det är Karol Kosík, som sökt anknyta Marx' praxisbegrepp till ett fenomenologiskt synsätt, samt Ernst Bloch, som funderat kring idéer om hoppets och läng-

tans roll för den kulturella processen. Också mycket annat teoretiskt men smält stoff kan spåras i framställningen, men författaren har rensat bort merparten av dessa redskap och lämnar oss blott slutresultatet. Resultatet är en elegant och lättillgänglig skildring, även om det ibland kan vara svårt att följa forskningsprocessen. Wikdahl är emellertid helgarderad; han har nämligen också producerat en "spökavhandling", som är tjockare, mer notspäckad och utförligare i metodiskt och teoretiskt avseende. Denna finns arkiverad vid ett par, tre olika arkiv för att tillfredsställa den som mer detaljerat vill följa forskarens tillvägagångssätt!

Det dialektikmättade Kosíkska praxis-begreppet håller författaren fram som centralt i sin inledning och i avhandlingens absoluta slutpunkt. Går vi till Wikdahls projektkompanjon Mats Lindqvist och hans avhandling så finner vi begreppsapparaten mer utlagd. Praxis "står för mötet mellan ande och materia, den aktiva punkt där människan samtidigt gestaltas av och gestaltar verkligheten. Det är genom detta skapande och omskapande av en människoförmad verklighet som hon också når vetbarhet om sitt reella väsen" (*Klasskamrater*, Sthlm 1987, s 23). Begreppet ligger nära "kulturbygge", som används här och där även av Wikdahl.

Det här är en trögforcerad terminologi som inledningsvis tycks få det att svindla även för författaren. Av syftbeskrivningen framgår att här ska beläggas hur arbetarna förnyat sitt kulturbygge: "inte bara anpassa sig till nya yttre förhållanden, utan också att med egen inre kraft ta ett steg vidare och överskrida verkligheten" (s 13). Den transcendent tonen avklingar emellertid snabbt i den fortsatta texten och tanken formuleras senare bättre och försiktigare.

Det finns också en del annan gungfly i inledningen; låt mig citera en bit till: "Under historiens gång utvecklas vissa specifika handlingsstrategier för att bibehålla den kulturella enheten. Ett centralt inslag i dessa strategier handlar om förmågan att förnya kulturbygge" (s 13).

Under det att historien har sin gång sysslar människor alltså med att förnya sina kulturbyggen? Det förblir oklart hur detta går att sammanföra med Kosíks, E. P. Thompsons, kollegan Lindqvists och Wikdahls eget processuella kulturbegrepp, där klass liksom kultur *är* historien – *är* det som händer mellan människor. Som det nu står

riskerar historien att leva som en egen storhet, vilket säkert inte var meningen.

Industristaden

I sitt inledande kapitel skildrar författaren hur grunden till Öresundsvarvet lades 1915. Läsaren får följa en ung plåtslagarhantlangare som i augusti 1918 får jobb på varvet. Arbetet började vid femtiden på morgonen då ässjor och ångpannor eldades. 12 timmar senare avslutades dagen. Vår plåtslagare fick börja som nitare på stapelbädden, men vid sjösättningen av det första bygget fick han flytta till plåthallens spantbockningsplan och därefter åter till bädden som utrustningsplåtslagare.

Varvet hade igångsatts med för tiden moderna föresatser då det gällde både teknik och arbetsledning. Här skulle arbetet bedrivas rationellt med ökad grad av arbetsdelning, fler maskiner och färre yrkesmän. Detta var en brytningstid mellan en patriarkalisk tradition och en mer produktionsinriktad och då varvsledningen saknade band bakåt stod man friare i förhållande till traditionerna. Men verksamheten färgades snart av situationen på andra industriarbetsplatser. Många av arbetarna kom från varvs- och verkstadsorter i landet. De ägde redan etablerade strategier för att utveckla kamratskap och försvarskollektiv, t ex att inte ge allmän spridning åt arbetsbesparande knep, liksom tekniker att pröva nykomlingar mot det kollektiva regelsystemet. Men här fanns också sådant som talade emot bildandet av alltför avgränsade yrkeskulturer. Författaren skildrar varvet som en värld full av diffusa regler som det tog lång tid att behärska. Exemplet med den unge plåtslagarhantlangaren och hans olika sysslor vid varvet visar en förhållandevis rörlig arbetsplats.

För att få konkret material om levnadsförhållandena har författaren sökt sig till levnadskostnadsundersökningar från olika tidpunkter. Den först behandlade rör år 1914. Hushållen tog nu alla chanser till extrainkomster för att täcka livets nödortf, man skaffade odlingslott, grisahodda etc. Tiden kännetecknades av en överlevnadsmoral genom vilken barnen lärde sig att "det var arbetet som gav livet styrfart", medan skolåren blev en enda lång väntan på att få komma ut och tjäna pengar. För männen gällde det att skaffa pengar, för kvinnorna att balansera hushållsekonomin – "arbetsvilja och duktighet var nyckelord i denna respektabilitet" (s 55).

Kriser och omprövningar

1920-talets början innebar permitteringar och lönereduceringar. Varvet gick i konkurs och hushållen drog ner konsumtionen till ett minimum och firade julen 1923 med risgrynsgröt och äpplen. Man tvingades leva för dagen. Efter en tid återupptod varvet med nya ägare. Tayloristisk arbetsdelning blev nu ledmotiv, man ville bort från fartygshantverket och förenkla skeppsbygget. Arbetarna klagade över basvälde, men det var ont om jobb och farligt att opponera sig. Det här var en period då "stolta yrkesmän förvandlades till kuschade tillfällighetsarbetare" (s 90). Det var inte längre yrkestiteln utan solkade arbetskläder som gjorde att en man respekterades av omgivningen och fick krita i affärerna.

Då jobben försvann förändrades också förutsättningarna för arbetarnas kulturbygge. Traditionella handlingsmönster och värderingar förlorade sin effektivitet. Den uppväxande generationen kunde inte förlita sig på de äldres erfarenheter och ideal, utan måste utveckla ett eget förhållande till arbetsmarknaden. Massarbetslösheten förstärkte insikten om att man satt i samma båt och klassolidaritet och politisk handling framstod som den naturliga vägen ur det gemensamma eländet.

Det är i det här ljuset som författaren vill se folkhemstanken och framväxten av en starkare central facklig apparat. Då konjunkturen så vände uppåt mot 30-talets slut kunde rationaliseringsrörelsens *effektivitet* kompletteras med Saltsjöbadsavtalets nyckelbegrepp *samverkan*. De kulturella följderna var flera. Politiska drömmar kunde realiseras och nya livsområden koloniserades. Man startade bostadsrättsförening och hade tid för odlingslotter, dans och fiske. Framtidsbilder som odlats inom arbetarklassen kunde omsättas i konkreta och handfasta projekt. Allt detta var "små utopiska projekt, som handlade om att söka den frihet som tidigare drunknat i plikter och nödvändigheter" (s 108).

Frihet och framtid

Efter krigsåren omskapades varvet. En ny teknikergeneration talade om samarbete, trivsel och vi-anda. "Handens och andens arbetare" blev begrepp som underströk att alla var lika viktiga för produktionsresultatet. Varvet stödde därför fritidsaktiviteter som ordnades på frivillig bas: idrottsförening, manskör, konstförening och mu-

sikgrupper. En "företagsoffentlighet" skapades genom personaltidning, säkerhetskommitté och semesterhem.

Även facket var med på noterna. Via företagsnämnd organiserades den interna demokratin i studiecirkel och konferenser där man tillsammans diskuterade hur produktionen borde effektiviseras. Ny teknik och nya tillverkningsprocesser omstrukturerade yrkeskartan liksom sociala och kulturella mönster. Tyska varvsarbetare och svenska lantarbetare lockades till varvet och ungdomarna utbildades i varvets egen lärlingskola. Men därmed försvann också ett viktigt maktinstrument för att upprätthålla kollektivets traditioner. Varvets veteraner förlorade rollen som varvs-kulturens centralgestalter.

Undersökningen av perioden avrundas genom en ny granskning av en levnadskostnadsundersökning – nu från 1952. I familjbudgeten fanns här större utrymme för inventarier, kläder, tidningar och nöjen. Nu gavs tid och kraft för hobbies och fritidshus, nya bostäder uppfördes med centralvärme, badrum, perstorpsplattor, elspis, kylskåp. Bäddsofforna hamnade på tippet. De kulturella implikationerna är klara: Den kortsiktiga och garderande praxis som präglade varvets tidigare generationer byttes ut. Femtioalets erfarenheter pekade framåt i frihetskänsla och tydliga ungdomskulturer.

Författaren samlar ånyo trådarna i en inspirerad sammanfattning: "Det som på trettiotalet blott varit sprickor i vardagen blev på femtioalet vägar in i en ny verklighet, som lockade både ungdomar och äldre att lämna det gamla bakom sig och frimodigt vandra in i den nya tiden" (s 163).

Välfärd och vägval

Under 1960-talet var konjunkturen en berg-och-dalbana. Personalomsättningen ökade och 1950-talets "vi-anda" ersattes med en rakare "team-känsla". Varvet var nu fullt modernt, men utan beställare av nybyggen vägrade kvalifikationerna ändå lätt. Under 1970-talet fick de 3 000 anställda allt fler krissignaler. 1980 beslutades om nedläggning och två år senare tystnade varvet.

Det levnadssätt som präglade dessa sista decennier av Öresundsvarvets historia skänkte en annan rytm åt vardagskulturen: efter en intensiv arbetsvecka, då alla plikter skulle hinnas med, följde en helgsemester då man kunde njuta av välfärden och göra allt det som veckoschemat inte

tillåtit. Blickarna riktades bort från arbetet, samtalen i matsalar och rastkojor handlade mera om fritiden än om varvet. Välfärdsutopin hade förvandlats till vardag.

Röster som kritiserade utvecklingen saknades inte: den höga takten slog sönder gemenskapen, det sociala nätet trasades sönder, framtidsoptimismen kvaddades. Och författaren förvandlar sig åter från historiograf till kulturanalytiker: Ett växande främlingskap mellan människor som tidigare känt samhörighet samt ett omstuvat socialt landskap gav upphov till en folklig "klagosång". Författarens slutsats efter att ha lyssnat är att gårdagens utopier bytts mot en ny tids dystopier (=svartbilder), också de med viktiga konsekvenser för den kulturella processen: "utopiernas funktion är att öppna upp en sluten värld, genom att måla upp en bättre värld bortom vardagen, /.../ dystopiernas funktion är att bromsa upp och bryta ner självklara sammanhang och skapa sprickor i verklighetsbilderna" (s 181).

Många frågor och några svar

Även om resonemangen i *Varvets tid* är både insiktsfulla och välformulerade så finns det en del frågetecken i mitt exemplars marginaler. Ett av avhandlingens problem går att formulera som ett matematiskt teorem: Det man vinner i längd förlorar man i kraft. En starkare tematisering av materialet hade möjliggjort fler närbilder på bekostnad av de långa perspektiven. En rikare problematisering – med fler frågor att diskutera – hade säkert skapat en mer dramatisk historieskrivning. Wikdahls text erbjuder en tur med besöksståg genom Öresundsvarvets industrilandskap under 70–80 år. Läsaren får se såväl stort som smått passera under den drivet genomförda guidningen, men det är glest mellan stationerna och den som närmare önskat lära känna de anställda erbjuds få möjligheter.

En löftesrik ansats är idén med att följa en arbetare på väg in i varvsvärlden, som prövas i avhandlingens början. Det är ett berättarknep som ger både överblick och genomskärning. Tyvärr fullföljs det inte och utvecklingen får därför aldrig den konkretion som utlovats. Detta leder också till att vi får veta rätt litet om hur varvsarbetarnas gemenskap konkret utformats – bortsett alltså från de levnadskostnadsbaserade avsnitten. Inblickarna är få i hur de olika specialiserade yrkesgrupperna utformade umgänge och stil. Om yr-

kesspråk, handgrepp och redskap får vi inte veta något eller mycket litet. Den som vill veta mer hänvisas i en not till en serie artiklar i tidningen *Arbetet* 1987–88 (s 225, not 36).

Inte heller har det tekniska intresserat författaren. Förändringar i skeppsbygget är försiktigt skildrade, liksom konsekvenserna av dem. Här finns övergången från nitning till svetsning nämnd, liksom hur gamla varvsyrken successivt ersatts av nya, men det är inte något som författaren utvecklar. Här finns faktiskt mycket mer att hämta från de skrifter som historiker utgav i det göteborgska varvsprojektet från 1980-talet.

En del analytiska problem finns också att fundera över. Att se arbetslivet som "en särskild delkultur inom arbetarkulturen" (s 40) kan vara fruktbart, men att särskilja vardagsliv från arbetsliv på detta sätt är också riskfyllt. Det skymmer nämligen att likartade strategier mycket väl kan förekomma i såväl arbetet som t ex vad gäller boendet. Författaren skriver om arbetarkulturstudierna generellt: "Ett centralt tema i dessa studier handlar om hur arbetarna sluter sig samman och kollektivt försvarar sina försörjningsvillkor mot olika slags yttre hot" (s 40).

Säkert är det så, men det gäller alltså inte exklusivt arbetslivet – se t ex hamnarbetarstadsdelar som skildrats från Åhus, Göteborg och Stockholm. Sådana "occupational communities" kan analyseras ur flera aspekter, bl a kan de ses som försvarsanläggningar eller som hemmabasen för yrkeskulturens försvarskollektiv. Historikern Thommy Svensson har i sin avhandling (*Från akord till månadslön*. Kungälv 1983) skildrat Göteborgsvarvens arbetares bosättning. Dessa var koncentrerade till områden intill de tre varven Eriksberg, Lindholmen och Keillers. Särskilt var Lindholmen varvsarbetarnas revir. Bosättningen var en slags bolagsstad som man också kan finna vid Clydebank och Greenock i Glasgow eller i Kristianshavn i Köpenhamn. Också Wikdahl ger från Landskrona exempel på hur varvet byggde och hyrde ut flera kvarter. Men som nämnts saknas ju skildringarna av livet här och vi vet därför inte om varvsarbetaryrket gick i arv, vad kvarterslivet i så fall hade för inverkan, hur kvinnorna resonerade, vad småungarna lekte osv.

Också de olika delkulturernas faktiska innehåll menar jag att vi får veta för litet om. En närmare granskning av något av de här fenomenen kunde ha givit ytterligare insikter. "Genom öknammen

avgränsades kamratskapet gentemot yttrevärlden, och samtidigt visade namnbytet att ingen var förmer än den andre” – skriver författaren (s 40). Och sedan är det slut. Men namnbytet kunde även innebära hierarkiseringar, tråkningar eller hyllningar till normkonformister eller andra hjältar – jag ser således att författaren har många kloka synpunkter, men saknar återigen den detaljerade etnografien.

Vid varvet kom alla arbetare från 1927 att organiseras i Metall. Författaren skriver: ”Den yrkesidentitet som tidigare haft en stor betydelse för den fackliga samhörighetskänslan ersattes nu med en bredare lönearbetaridentitet. Lojalitet mellan yrkesbröder blev nu i stället en lojalitet mellan klassbröder, även om de motsättningar och den rivalitet som tidigare funnits mellan yrkesförbunden också kom att leva kvar i den nya organisationen” (s 99).

Hur sant är detta – och vad är egentligen sant? Var känslan av yrkesbrödraskap överspelad och var klassolidariteten det nya? Eller levde rivaliteten kvar?

Thommy Svensson – som refererats ovan – har visat att yrkeslojaliteter och yrkesgränser från början kom att spela en underordnad roll i den fackliga verksamheten bland Göteborgs varvsarbetare. Sådant som yrkeslojalitet och yrkesstolthet var i första hand förknippat med kärnarbetarna, medan för de mindre kvalificerade arbetarskikten lönekampen framstod som viktigare. Och det var också detta – menar Svensson – som var bakgrunden till att man så lätt kunde låta industriprincipen slå igenom. Där Svensson alltså ser lönearbetaridentiteten som drivande i frågan om organisering efter arbetsplatser (=industriförbundsprincipen) och inte efter yrkesgrupper – gör Wikdahl tvärtom och ser industriförbundsbyggandet som orsaken till att en bredare lönearbetaridentitet skapas! Det är möjligt att Wikdahl har rätt – men har både Wikdahl och Svensson rätt?

Marginallfrågetecken som dessa får emellertid inte överskugga att det är mycket belönande att läsa *Varvets tid*. Kvaliteten ligger i en väl smält och trovärdig skildring där de stora sammanhangen skickligt fångats. Som då författaren avslutar sin beskrivning av arbetarkulturens förändring under nittonhundratalet med att sälla fram ett antal generationskulturer. Wikdahl finner tre förhållningssätt, som representerar olika livsvillkor, erfa-

renheter och intressen och som är ordnade efter tidsaxel:

Respektabilitetsstrategin utgick från det tidiga 1900-talets proletära erfarenheter rörande nödvändigheten att säkra livets nödtröft. På vardagligt plan utformades en egensinnig och defensiv strategi – ett skötsamhetsideal som gick ut på att visa omgivningen att man kunde hålla fattigdomen på avstånd.

Den politiska vägen anträdde då 1920- och 30-talens kriser visade en ny generation på de gemensamma villkoren. De kulturella skillnaderna mellan arbetargrupper minskade medan klasskulturen blev allt viktigare. I hägnet av folkhemmet lösläpptes experimentlustan då man sökte nya vägar och nytt livsinnehåll.

Längtan efter det fria livet. Den personliga produktiviteten och förtjänsten betonas på 1950–60-talet mer än kunnande och kollegialitet. Den försiktiga livsstrategin ersattes nu med en längtan efter frihet, därför avklingar också klassidentiteten och klasskulturen.

En möjlig fjärde generation är *1980-talsgenerationen*, med erfarenheter av en stagnerande ekonomi, då framtidsperspektiven krymper och utopierna blir dystopier. Men kanske kan dessa vara konstruktiva moment i en bakvänd kulturell förnyelseprocess – ”något som förhoppningsvis kan leda till att nya mål och visioner formuleras, så att framtidsperspektivet åter kan växa” (s 200).

Försöket att se arbetarkulturen som en serie mer eller mindre sammanhållna generationskulturer är vitalt och spännande. Detta bör bli ofta citerade teser, eftersom det är ett generellt resonemang att pröva annat material mot. Det är försöket att ringa in generationsbaserade kulturer, det envisa pendlandet mellan vardagsnivå och samhällsförändring och Wikdahls klarläggande när det gäller kulturella strategier i kris och medgång som är avhandlingens styrka.

I det förlopp som skildras med hjälp av generationskulturerna finns också många viktiga inlägg och iakttagelser. Här återfinns frågor som varit flitigt debatterade under de senaste åren, t ex i vad mån den hegemoniska borgerligt/kapitalistiska kulturen överfördes, adopterades, härmades eller kopierades av arbetarkulturen. Författaren delar, såvitt jag förstår, den danske litteraturvetaren Svend Aage Andersens syn, (vars bok förresten borde ha återfunnits i litteraturlistan eftersom

den behandlar arbetarliv perioden 1870–1940) han skriver: "Arbetarna bibehöll trots övertagandet av många borgerliga kulturdrag i flera avseenden sitt eget värdesystem och sin egen livsstil. Termen *förborgerligande* är därför bara delvis berättigad, medan däremot *socialt integrerad* bättre förklarar förhållandet. Ackulturationsprocesserna hade sannolikt en riktning mot borgerliga och urbana livsmönster, men dessa livsmönster och förståelseformer visade sig också vara motståndskraftiga. Arbetarna befann sig fortsatt i en annan livsvärld än den borgerliga, och deras erfarenhetshorisont var därför också en annan än borgerskapets" (S. A. Andersen, *Salt og brød gør kinden rød*, Århus 1985, s 199. Min övers.).

Det framgår också att Wikdahl håller med sin kollega Mats Lindqvist i tillägget att även om man övertog vissa skick och vanor är det alls inte säkert att det var mer än formen som togs, varefter den fylldes med mer hembränt innehåll. Wikdahl pekar nämligen på hur arbetarna i Landskrona blev en klass både i sig och för sig då man flyttade till gemensamma kvarter och hur man i spjårn mot stadens borgerskap utformade ett slags proletär gemenskap.

En annan fråga, som tydligast rests av idéhistorikern Ronny Ambjörnsson (*Den skötsamme arbetaren*, Sthlm 1988), rör möjligheten att se arbetarrörelsens första decennier som ett slags skötsamhetsprojekt, där det gällde att lära sig något om samhällssystemets grundvalar inför ett systemskifte. I den efterföljande debatten har skötsamheten kompletterats också med en egensinnighetsstrategi. Wikdahl för ett intressant resonemang om hur arbetslag med specifik kompetens och skicklighet kunde nå utrymme för egensinniga kulturella strategier och hänvisar vidare till Birgitta Skarin Frykmans (*Arbetarkultur – Göteborg 1890*, Göteborg 1990) kombinationslösning, där egensinnet står för en vilja att vara självständig, medan skötsamheten i vissa sammanhang kan vara ett sätt att upprätthålla detta oberoende. Jämför Wikdahl: "På det vardagliga planet resulterade denna egensinniga och i viss mån defensiva strategi i ett skötsamhetsideal" (s 197).

Från s/s Torild till Star Lorraine

Nu finns alltså en etnologisk varvsmonografi som kan komplettera historikernas omfattande varvsstudier. I mitt tycke kunde avhandlingen gärna ha varit rikare på täta beskrivningar, men den är otvivelaktigt ett förtjänstfullt bidrag till vår kunskap om landets arbetarkultur och de processer som förändrat svensken under 1900-talet. Boken är också ett värdefullt bidrag till dokumentationen av varvsnäringen i Sverige. Götaverken, Eriksberg och Kockums var de tre stora, Öresundsvarvet och Lindholmen de medelstora, och så fanns det en rad mindre. Senare tillkom Uddevallavarvet – och i dag är de alla borta. Alla större civila nybyggnadsvarv är nedlagda, och reparationsvarven är också lätt räknade. Finnboda i Stockholm har nyligen föröpts på liknande sätt. De 25–30 000 varvsarbetare som fanns vid de svenska varven är hemförlovade, omskolade eller pensionerade. Det är en gigantisk och nationell kompetensförlust och i det ljuset utgör Wikdahls avhandling en viktig dokumentation.

Jag ska avsluta med några kompletteringar. Visserligen är Öresundsvarvets första ångfartyg sedan länge skrotat. I avhandlingen återges ett foto på fartygets stapelavlöpning och jag har gått vidare till *Lloyds Register of Shipping* för att söka mer uppgifter. S/s Torild byggdes alltså 1918 vid Öresundsvarvet och redades då av den kände Hugo Persson som hade många ångare i sin flotta. 1923 såldes Torild till Stockholm och fick namnet Felicia. Sedan såldes hon till Frankrike 1934 under namnet Josefine Leborgue och fanns kvar i fransk ägo till 1951. Då blev hon en sk panamakasse, alltså ett bekvämlighetsflaggat fartyg under det nya namnet Poolux. Sålunda vanärad skrotades hon i Hongkong några år senare.

Varvets sista fartyg däremot var ett bulkfartyg byggt för ett holländskt rederi och fick namnet m/s Woensdrecht. Hon var färdig för stapelavlöpning 1982 och fick tio år senare nytt namn i samma rederi – Star Lorraine. Än idag finns hon kvar i samma rederi. Hon är klassad för gång i is och vi skulle nog kunna möta henne i Bottenhavet med malmlaster och liknande. Än lever alltså Öresundsvarvet via ombud.

Reformationstidevarvet i Jämtland

Av Maj Nodermann

Ingrid Telhammer: Svenskt eller danskt. Kyrklig inredningskonst i Jämtland 1520–1720. English summary. Heimbygdas förlag. Östersund 1992. 248 s., ill.

Jämtlands läns museum bedriver en betydande bokutgivning och har under senare år producerat flera större arbeten, förutom om länets historia en satsning på publicering av de jämtländska kyrkorna och deras inventarier. De medeltida behandlades 1984 av Boel Almqvist i *Jämtlands medeltida kyrkor*, 1700- och 1800-talets inredning av Nodermann i *Mästare och Möbler* och nu den efterreformatoriska inredningen av Ingrid Telhammer i *Svenskt eller danskt* med beskrivande register över altarpåläggningar och predikstolar, Orts- och personregister, ordförklaring och en utförlig resonerande kommentar till källmaterialet, som ersätter notapparat. Härefter är även inarbetat ett konstnärsregister.

Boken har intresse långt utöver det lokala planet och är extra angelägen eftersom två stora monografier över efterreformatorisk inredning, Mereth Lindgrens om kalkmåleriet 1985 och den nyligen ventilerade avhandlingen av Inga Lena Ångström om *Altartavlor under renässans och barock* 1992 bägge utelämnar de gammaldanska landskapen. Jämtland blir därmed inte behandlat och författarna har utan tvekan undsluppit besvärliga ställningstaganden, som Ingrid Telhammer nu modigt ger sig i kast med. Hon har bakom sig en gedigen genomgång av kyrkoräkenskaper och hit hörande handlingar och ett omfattande fältarbete.

När det gäller inredning i trä känner hon väl det norrländska materialet genom sin avhandling 1978 om predikstolar och predikstolskonst före 1777, där hon begränsade sin framställning till att omfatta norra Hälsingland, Medelpad och Ånger-

manland. I en rad kyrkoberivningar, gällande främst Ångermanland men också Jämtland, återknyter hon till det gammaldanska området. Jag vill här framhålla hennes utomordentliga beskrivningar av de enskilda objekten och hennes skarpa blick för betydelsefulla detaljer. Hon talar också om hur föremålet har använts och vilken roll det spelat i liturgin.

Titeln *Svenskt eller danskt* anger målsättningen: att försöka klargöra hur de politiska svängningarna medfört förändringar, såväl liturgiska som stilhistoriska, och påverkat inredningen och utformningen av denna.

Jämtland var gränslandet mellan det dansknorska och det svenska riket. Det sönderlets av maktanspråk från bägge håll och var upprepade gånger krigsskådeplats med brända kyrkor och ödegårdar i ett utarmat landskap. Det märkliga förhållandet rådde att Jämtland under hela medeltiden och fram till 1570 var norskt land samtidigt som det i religiöst avseende lydde under det svenska ärkestiftet. Efter freden i Stettin 1570 blev landskapet norskt såväl religiöst som politiskt fram till 1645, då det blev helsvenskt.

Telhammer inleder med en genomarbetad översikt av det komplicerade händelseförloppet i kapitlet om Reformationstidevarvet (s 15–25) med en helsida i katalogen över alla de arbeten varur hon hämtat och sammanställt materialet.

Kyrkobyggnaderna ger inte underlag för mer än ett kort avsnitt på knappa tre sidor (s 31–33). Därefter följer utförliga beskrivningar av kalkmåleriet (s 35–68). Genomgången av altarpåläggningar under åren 1600–1720 (s 78–114) och predikstolar före 1720 (s 115–132), de tidiga dopfontarna (s 133–141) och korskranken (s 142–147) tillhör de tunga kapitlen. Övriga föremålsgrupper som porträtt, gravstenar, kyrkornas silver och textilier är medvetet nedskurna, men dock nämnda för helhetsbilden. Arbetets syfte att redovisa

dansk-norsk påverkan balanseras av ett avsnitt om inventarier utförda eller inspirerade av snidare i norra Sverige, enkannerligen Hälsingland, med många nämnda namn. Ljuset har dock i stor utsträckning kommit också från öster och dessa samlade insatser kan knappast kallas "isolerade företeelser" (s 215).

Den danska epoken inleddes med tillsättningen av danska präster, präglade av Melanchtons teologiska åskådning, som var mindre bildvänlig än Luthers. För Jämtlands del betydde detta att kyrkorna fick katekismustavlor, kända i tre exemplar, en bevarad i sin helhet (Håsjö), en i fragment (Marby) och en känd genom avritning (Mörsil), dock utförd av en hälsing. De altarpuppställningar, som möter besökaren idag, är en betydande grupp av stora uppbyggnader i folklig barock i tre till fyra etager skildrande Kristi passionshistoria, alltifrån predellans inledande måleri med nattvardens instiftande till centralmotivet med Kristi död på korset. De övre etagen har varierande motiv med Gravläggningsen, Uppståndelsen och Himmelfärden. Flankerade av rikt broskverk står på plintar och avsätter ett skulpturgalleri med Moses och Aron, apostlar och änglar, Tron, Hoppet och i ett fall (Sunne) Martin Luther och Johan Hus (inte Melanchton). Telhammers styrka är de goda beskrivningarna och hennes iakttagande öga låter oss se skäggpnydda ansiktsmasker och kvinnliga änglar med pärlhalsband, mera lika gallionsfigurer än himmelska väsen. Bildhuggarens namn är i ett enda fall nämnt, Anders Olofsson från Hållborgen i Revsund vid hans sista arbete 1694 i Sunne kyrka. Författaren påvisar kvalitetskillnader som omöjliggör att samma verkstad utfört samtliga arbeten. Hon betonar också, att trots svenskt maktövertagande 1645, norskt stilinflytande ännu är starkt och drar övertygande paralleller mellan de tidigare arbetena i Sunnegruppen och altarpuppställningar i Trøndelag som Værnes, Stiklestad och Mære (den senare i bild s 89). Jag håller med henne om att någon "beletssnidare" kunnat vara norrman, men jag tror knappast på tesen att så stora skulpturarbeten skulle vara utförda i Norge och transporterade över fjällen med dåtidens vägförhållanden.

När det gäller predikstolarna gör författaren en gruppering kring det enda säkert belagda namnet, Pehr Iffuarsson, verksam på 1650-talet, okänt om han var norrman eller svensk. De deviser han

skar har dansk text (Telhammer skriver faktiskt svensk vilket bör vara tryckfel, s 123). Iffuarssons plattskärning är elegant med karaktäristiska drak-huvuden och har enligt mitt förmenande klar koppling till mönsterförlagor för den intarsiateknik som utövades av invandrade tyska snidare, verksamma i Västerås med omnejd (Tidö). Snarlika drakar förekommer på predikstolen i Tyresö kyrka och förläggblad är publicerade av Rabén 1934 (*Träskulptur och snickarkonst* s 71 och 75). Jag tror inte på riktigheten att "den fornordiska och medeltida djurstilen fortlever ... på ett uppenbart sätt och är en kvarleva från såväl runstenar, 400-talets beslag och dräktspännen som från stavkyrkorna" (s 126).

Den tyska intarsiatilen skulle ytterligare förstärkas genom den naturaliserade jämtan, Lübeckaren Gregorius Raaf som på 1690-talet och fram till sin död 1710 utförde flera predikstolar, altarpuppställningar och praktdörrar. Telhammer har vaskat fram mer material om denne originelle plattskärningsmästare än jag publicerade för 30 år sedan och det är dags för en biografi över honom.

Det jämtländska kalkmåleriet ägnas här för första gången en sammanhängande beskrivning (s 35–68). Det enda klart medeltida är den väl bevarade sviten i absiden i Hackås kyrka föreställande den heliga Margaretas martyrium. På 1530-talet tillkom i Ovikens kyrka en svit väggmålningar i tre register av klart uppsvensk karaktär. Under själva reformationsskedet, då det norska Jämtland ännu sorterade under Uppsala ärkestift, var centralgestalten här landsprosten Erik Andersson. Gustav Vasas handgångne man, som från prostgården i Oviken hade att genomföra en rad impopulära åtgärder. Han måste indriva och till Stockholm leverera det jämtländska kyrksilvret, vilket var en uppseendeväckande konfiskation utförd på norskt område för svenska kyrkans (läs: kungens) räkning. Den nya gudstjänstordningen genomfördes under hans ämbetslid (1525–1563) icke utan protester. De katolska helgonbilderna fick vara kvar på de flesta håll utom i Oviken och de gäll som direkt sorterade under den renlärige prosten. Därifrån blev samtliga undanfödda, ovisst vart och när. Ovikenmålningarna fyllde kravet på de strängaste teologiska principer. Även om de efter överkalkning och framtagningen 1935 är skadade och svårtolkade framgår det klart att de framställer passionshistorien. Ingrid Telhammer

vill datera dem till 1500-talets mitt med hänsyn till dräktskicket, vilket enligt mitt förmenande inte stämmer. Just dräktskicket talar för en tidigare datering och inte heller håller jag med om att förekomsten av rutgolv skulle vara ett kriterium för denna datering. Rutgolv förekommer på många medeltida altarskåp (Salem) och kalkmålningar (Njutånger). Hon säger sig också iakttaga hattar av Johan III:s modell, vilka jag omöjligt kan upptäcka. Jag tycker fortfarande att 1530-tal är en bra datering. Detsamma gäller bonaderna från Kinderåsen i samma socken, vilka genom en speciell schablon är knutna till kalkmåleriet och alltså tillverkade på platsen, vilket Telhammer trots detta betvivlar. Hennes tes att det är jämtländska bonader som undanförs och som nu är påträffade i Hälsingland håller knappast streck.

Hennes genomgång av dansktidens måleri omkring 1600 med själva danska riksvapnet i Ragunda och resterna av kalkmåleriet i Rödön, Offerdal, Frösön och Sunne har bredd. Men framför allt ägnar hon utrymme åt de signerade och daterade väggfälten i Hackås från 1601 med dansk och latinsk text. Författaren förklarar redan i inledningen att hon inte ägnat sig åt sökande efter förlagor till enskilda motiv, vilket här skulle kunnat löna sig. Motivet "Gud skapar himmel och jord" är utan tvekan hämtat ur Lucas Cranachs illustrationer i Lutherbibeln 1560. Även där förlagor är kända och omnämns publiceras de inte trots att marginalen erbjuder utrymme, vilket möjligen kan bero på bildredaktören.

Författaren för en spännande och uppslagsrik diskussion kring "Tabula gloriosa", det dyrbara importerade altarskåpet som 1503 invigdes av ärkebiskop Jacob Ulfsson och till vilket man vallfärdat och erhållit avlat. Detta skåp försvann tidigt, ovisst hur och vart. 1651 beställde man i Oviken en kopia av ett medeltida altarskåp nere i Ljusdals kyrka, där en hälsingesnidare, Peder Olofsson från Kämsta, sattes att efterbilda varje detalj i det figurrika skåpet, en import från Antwerpen ca 1500. (Telhammers förmodan att figurerna varit löstagbara, vilket underlättade kopieringen, är

helt riktig. Vid anmälarens besök där i oktober 1992 var samtliga skulpturer avlägsnade för pågående konservering.)

Det märkliga är att man på 1650-talet, då man i Jämtland hade egna goda bildhuggare, beställer en "medeltida" altaruspsättning, utförd i Hälsingland. Ingrid Telhammer framför här den intressanta teorin att Ovikenborna, som under den stränge landsprostens tid berövades sitt praktfulla altarskåp, nu 150 år senare ville ha åtminstone en kopia av den dyrbarhet, som kanske blivit såld och hamnat i Ljusdal. Det låter bestickande.

Kopians flygeldörrar försågs några år senare med målningar till vilka förlagorna hämtats från Frederik II:s bibel från 1589 – den danska bibeln var alltså fortfarande gångbar efter 60 år! Men här undanhåller hon oss förlagematerialet; både Evas skapande, syndafallet och Isaks offer är hämtade därifrån. Skåpet har med uppslagna flygeldörrar en gång dolt den nya väggdekoren, vilket möjligen också kan ha varit en anledning till undanförandet.

Utrymmet tillåter inte granskning av andra föremålsgrupper. Avslutningsvis skall framhållas att Ingrid Telhammer klart påvisat stilsvägningarna i ett landskap, där maktkampen mellan svenskt och danskt satt tydliga spår i kyrkoinredningen. Påverkan från Mälardalen är helt klar fram till 1570, då Danmark manifesterade sitt maktövertagande med att placera danska riksvapnet i Ragunda kyrka. Efter freden i Brömsebro 1645, då svenskarna återtog makten, fick de dansk-norska prästerna sitta kvar till "naturlig avgång" vilket ledde till en kvardröjande norsk stilpåverkan vid nybeställningarna. Från Hälsingland kom dock många framstående predikstolsmakare och bildsnidare. Kalkmåleriet från omkring 1600 talar sitt tydliga språk och bildskatten i Hackås kyrka är det bästa som danskarna lämnat kvar åt oss i dessa trakter.

Ingrid Telhammer skall ha stort beröm för sin samlade framställning av det komplicerade skeendet i detta svårskötta pastorat och Heimbygdas förlag en eloge för att man satsar på så bildrika och påkostade utgåvor.

Hans Aldskogius: Leksand, Leksand, Leksand. En studie av ishockeyns betydelse för en bygd. Gidlunds förlag. Hedemora 1993. 171 s.

I sin undersökning "Leksand, Leksand, Leksand. En studie av ishockeyns betydelse för en bygd" utgår Hans Aldskogius från två huvudfrågor: Den första siktar in sig på ishockeyns betydelse för leksandborna. Vilken folklig förankring har laget i kommunen, vilken roll spelar hockeyn i den lokala ekonomin och vilka är de ekonomiska relationerna mellan idrottsklubben (LIF) och kommunen? Den andra frågan gäller LIFs kontaktyta. Var finns medlemmarna i föreningen och supporterklubben? Varifrån kommer spelarna, publiken, hockeyskolans elever och sponsorpengarna och vilket PR-värde har hockeyn, vad betyder den för Leksands image?

Enkla data som antal klubbmedlemmar, varifrån spelarna kommer, publikens sammansättning, var reklamskyltarna sitter i ishallen etc redovisas utförligt och belyses rikligt med diagram och kartor av olika slag. Vi får veta att LIF har ett omfattande nät av personkontakter, att Falun-Borlänge svarar för ca 35% av publikunderlaget, hemmakommunen för 20%, övriga dalakommuner för 35% och att resterande 10% kommer från orter utanför länet. Sammansättningen av spelare visar samma mönster som den i övriga hockeyklubbar; de flesta i A-lagstruppen kommer utifrån. Vid 70-talets början var andelen "egna produkter" nära 40%, 1992 innehöll laget en enda spelare med Leksand som moderklubb. Från att ha varit ortsbaserade lag har utvecklingen gått mot en halv- eller helprofessionell internationellt sammansatt artistcirkus.

1992 var omsättningen ca 27 milj kr och underskottet 1,3 milj. Reklamintäkterna uppgick till närmare 9 milj, biljettförsäljningen till 7,5 och spelarförsäljningen till något över 3 milj. De stora utgiftsposterna var personalkostnader (7 milj) och spelarkostnader (6,5 milj). Spelarköpen samt match- och träningskostnaderna gick upp till närmare 10 milj tämligen lika fördelade på vardera kostnadsposten.

Så långt håller undersökningen, men när den kommer in på mera komplicerade och intressanta frågeställningar då kapsejsar den. Författaren har detta på känn, varför hans resonemang innehåller ett otal "kanske", påpekanden att tiden

varit knapp, att det "inte går att säga någonting bestämt, men att det förefaller ganska troligt", "jag tror nog att", "frågan är svår att tackla, och där får jag nog inskränka mig till en mer allmän diskussion", att "mitt resonemang blir ganska spekulativt" och liknande garderingar.

Svar på svårare frågor kräver mera möda att få fram och åtminstone något av metoddiskussion om det inte ska bli en stack av obelagda förmodanden och påståenden. Ett par intervjuundersökningar, som rör attityderna till hockey och uppfattningar om hockeyns betydelse för bilden av Leksand, fyller inte de mest elementära fordringar på frågeformulering, urval av kontrollgrupp och genomförande.

Undersökningar om enstaka aktiviteters influens på en lokal ekonomi är alltid vanskliga. För att författaren skulle ha fått något så när grepp om frågan, hade han behövt lägga ned betydligt mera energi och borde ha haft tillgång till primärdata. Det ekonomiska avsnittet är en ganska pinsam läsning. De nära relationerna – personalunioner – mellan kommunens och LIFs ledningar och dessa unionernas betydelse för ekonomin, som tvivelsutan är av väsentligt intresse för förståelse av det ekonomiska spelet, inte ens antys.

I sin sammanfattning säger Aldskogius: "När det går undan kan det förstås bli en del snedskär och kanske en och annan vurpa vid insamlingen av data, i beräkningar och tankegångar. Men det får väl sägas vara i linje med leksandshockeyns tradition – full fart framåt i frisk offensiv!".

När det gäller denna studie är det ett väl vidimerat påstående. Boktiteln, som är en del av en hejramsas, är adekvat för bokens innehåll. Något självständigt förhållningssätt, någon distans till sitt ämne har inte författaren, han låter sig utnyttja som megafon för hockeyintresset. Det är tråkigt, för ämnet vore värt en seriös studie.

Sune Björklöf

Jørn Møller: Gamle idrætslege i Danmark. Fyra delar. De Danske Skytte-Gymnastik & Idrætsforeninger. Kastrup 1990–1991. 143+112+117+124 s., ill.

Föreliggande arbete har (tillsammans med ett otryckt teoretiskt supplement om 111 sidor) under våren 1993 givit sin författare en doktorstitel

(av den i Danmark nyinförda lägre sorten, Ph.D.) vid Centrum for Kulturstudier, Medier og Formidling vid Odense universitet. I Sverige skulle vi använda termen "sammanläggningsavhandling", en möjlighet som trots många förespråkare har förblivit märkvärdigt sällan utnyttjad vid humanistiska institutioner i vårt land. Som sådan lider även Møllers arbete av en svaghet som inte sällan blir synlig vid sammanläggningsavhandlingar. Tanken att doktorera på skrifterna har dykt upp i efterhand. Ingenting i dessa fyra lekböcker skvallrar om att författaren har några ambitiösa vetenskapliga planer med dem. I gengäld är hans teoretiska supplement välskrivet och analytiskt och höjer avsevärt projektets intellektuella nivå.

De fyra lekböckerna är ändå ett slags pionjärarbete. Det har saknats en samlad översikt av traditionella idrottslekar i Danmark. För både svenskt och finskt vidkommande finns redan sådana översikter. Møllers utgåva ligger vetenskapligt sett på en ambitionsnivå under Johan Götlinds stränga men med sin inriktning på norröna paralleller nu lätt antikverade översikt i *Nordisk Kultur* 1933 men däremot över Carl-Herman Tillhagens populära framställning i *Svenska folklekar och danser* från 1949. Man skulle närmast kunna jämföra Møllers lekböcker med Maksimilian Stejskals avhandling *Folklig idrott* från 1954, som förtecknar bondesamhällets idrotter i det svenska och det finska Finland och i Sverige. Den avhandlingen var en katalog, tyvärr nära nog helt perspektivlös, över fysiska lekar – Møllers är långt intressantare och betydligt mer spänstigt skriven.

Det är en enorm uppgift Møller tagit på sig: att förteckna hela det danska materialet och även ge internationella perspektiv på det. Det har blivit en fängslande läsning och fyra stimulerande och mycket användbara skrifter; det är tydligt att de praktiskt-pedagogiska ambitionerna spelat minst lika stor roll för Møller som de kulturhistoriska.

Møllers huvudmaterial är gymnasieläraren Frederik Knudsens samlingar, cirka 600 uppteckningar som nu finns på Dansk Folkemindesamling. Knudsen analyserade själv delar av sitt material i en serie idag rätt svårfunna studier. En brist i Møllers arbete är att han aldrig genomför någon källkritisk diskussion kring Knudsens material. Över huvud taget kan inte lekböckerna fränkännas en ytlighet i framställningen, en brist på akribi och en irriterande tillfällighet vad gäller litteraturangivelser och referenser. Inte minst de

svenska hänvisningarna, som jag förstås lättast kan kontrollera, är fulla av smärre felaktigheter. Många påståenden i texten, särskilt i kapitelintresserna, är intressanta och väcker nyfikenhet men kan sedan inte spåras, eftersom författaren inte angivit sina källor. Det är fullt förklarligt i ett populärvetenskapligt verk men mycket störande i en avhandling.

Svenskt material dras in i texten också av det något oväntade skälet att Møller valt att ta med de lekar som hört hemma på tidigare danskt område, t.ex. den gotländska pärken och varpan (men av någon anledning inte stångstörtningen). Men då är det också litet fatalt att han inte känner till P. A. Säves viktiga arbete *Gotländska lekar*. Pärk och varpa härstammar med all säkerhet från den danska tiden på Gotland, men alla beskrivningar som finns av dessa lekar härrör ju å andra sidan från den svenska tiden.

Møllers fyra lekböcker erbjuder en nyttig systematik av de gamla folkliga lekarna. Den första boken omfattar bollspel och kastlekar, den andra vad som på danska kallas "fange- og findeleger", den tredje smidighetsövningar och styrkelekar och den fjärde komplekar och kapplöpningar. Den andra delen behandlar följaktligen utprägade *lekar*, där inslaget av fysisk tävling är obetydligt. I de tre andra delarna dominerar däremot vad vi kan kalla idrottslekar. Varje avdelning av lekar är i sin tur indelad i underavdelningar. Bollspelen är t.ex. indelade i "gribelege", "stikboldlege" (t.ex. långboll) och "stokkeboldspil" (t.ex. Per i håla). Systematiseringen är väl genomtänkt och kommer säkert att utnyttjas av andra forskare i framtiden. En diskutabel punkt är att Møller tagit med även lekar, där traditionen är mycket spröd och avlägsen, t.ex. "bæltetrækning".

Det teoretiska appendix som Møller tillfogat sin avhandling har många intressanta avsnitt. Det är kreativt och uppslagsrikt. Mest givande är författarens försök att inringa begreppen "lek", "spel" och "idrott". Møllers beläsenhet i lekteoretisk litteratur är betydligt mer imponerande än hans kunskaper om den empiriska internationella litteraturen om folkliga lekar. Dock borde appendixet enligt min mening ha innehållit ett försök till analys av det samlade lekmaterial i de fyra populära böckerna. Det föresvävar mig att denna kännbara brist på koppling mellan empiri och teori är något ganska kännetecknande för dansk idrottshistorisk forskning.

Det kan inte vara alldeles problemfritt att godkända Møllers fyra populärt skrivna böcker, som presenterar 400 gamla idrottslekar, kompletterade med ganska tillfälliga kulturhistoriska noter, utan användning av källkritisk sovring och gallring, som en avhandling, även om nu den nya danska doktorsexamen ännu inte funnit sin naturliga nivå. Men samtidigt har denna översikt ett bestående värde för nordisk kulturhistorisk forskning. I appendixet visar Møller tveklöst sin kompetens som teoretisk resonör. Här finns så pass många friska iakttagelser och självständiga resonemang att texten kommer att kunna användas av framtida lek- och idrottsforskare med stor behållning.

Mats Hellspång

Bibliographia Studiorum Uralicorum 1917–1987: uralistiikan tutkimuksen bibliografia = Bibliography on Uralic studies bibliografian toimitusneuvosto [redaktionsråd för bibliografien]: Esko Håkli [m fl] Helsinki: SKS, 1989–1990. – 1–2. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia; 494)

1: Arkeologia = Archaeology / toimituskunta [redaktionsråd]: Marianne Schauman-Lönnqvist [m fl] 1989. – XXVI, 149 s.

2: Perinnetieteeet = Ethnology and folkloristics / toimituskunta [redaktionsråd]: Kaisa Sinikara [m fl] 1990. XIX, 624 s.

Finland har haft det väl förspänt vad gäller etnologiska och folkloristiska bibliografier. Förutom att landet har deltagit i *Internationale Volkskundliche Bibliographie* sedan 1917, har den etnologiska och folkloristiska forskningen inom landet samlats i specialbibliografier (se därom närmare RIG 63, 1980:28). Även den finlandssvenska forskningen har fått sin egen bibliografi av Bo Lönnqvist (se recension därom i RIG 61, 1978: 25–29 jämte genmäle av förf. RIG 61, 1978:101.)

Denna bakgrund är nödvändig då vi nu kan peka på ett ännu större bibliografiskt projekt, där inte bara Finland utan även de delstater inom det forna Sovjetunionen, där finsk-ugriska språk talas, är involverade. I detta storprojekt, där alla uppgifter samlas i en stordator, har nu de två första de-

larna utkommit, nämligen *Arkeologi* och *Traditionsvetenskaper*.

År 1970 satte Finlands Akademi och Sovjetunionens Vetenskapsakademi igång ett stort samarbetsprojekt, en humanistisk bibliografi, som skulle hufvudsakligen ägnas åt det självständiga Finlands 70-årsjubileum och 70-årsminnet av oktoberrevolutionen i Sovjet. Bibliografien kallas *Bibliographia Studiorum Uralicorum* och omfattar vetenskaplig produktion inom uralistikens fält av finländska och sovjetiska forskare, under åren 1917–1987. Bibliografien publicerades under 1988–1992.

Här skall de två första banden i denna serie anmälas. Det är I *Arkeologi* och II *Traditionsvetenskaper*. De två följande skall bli III *Språkvetenskap* och IV *Litteraturvetenskap*.

De uraliska folken är folk, vilkas språk hör till den uraliska språkfamiljen, dvs finsk-ugriska språk och samojediska språk. Bakom detta projekt finns en stark bibliografisk tradition både inom arkeologien och de andra vetenskaperna. Men på grund av att allt nu är datoriserat, har sammanställarna varit tvungna att gå igenom varenda post på nytt. Bakom Sovjetunionens Vetenskapsakademi står som samarbetspartner även institutioner i Estland, Karelen, republikerna Komi, Mari, Mordvinska republiken och Udmurtska avdelningen vid Sovjetakademiens uraliska filial.

Alla bibliografiska poster är samlade i en databas, ur vilken varje samarbetspartner kan plocka ut de uppgifter han önskar. Det internationella informationssystemet inom uralistiken bekostas i Finland av Finlands Akademi och byggs upp av Helsingfors universitetsbibliotek. Den tryckta bibliografien publiceras av Finska Litteratursällskapet. Bakom detta står många finländska lärda institutioner och sällskap, bland dem Museiverket, Forskningscentralen för de inhemska språken (dvs finska och svenska), Société Finno-Ougrienne och många institutioner inom Helsingfors universitet.

Finska och engelska är språken för bibliografierna: företalet är även på ryska. Men i de två första volymerna har endast finländska forskare tagits med. Då många finländare har varit svenskspråkiga eller skrivit på svenska, finns många finlandssvenskar och svenskskrivande finnar med, naturligtvis en och annan rikssvensk eller annan nordbo, som har medverkat i finländska publikationer. Låt oss bland dessa sistnämnda här räkna upp arkeologerna Gunnar Ekholm, Erik Floderus

och Svend Gissel, och etnologerna Gösta Berg, Richard Broberg, Phebe Fjellström, Helmut Hagar, N.E. Hammarstedt och Rolf Kjellström.

Den arkeologiska delen är bara en tredjedel av omfånget av den andra delen, men förklaringen är att den första delen endast omfattar arkeologi, medan den andra delen registrerar forskningsresultat inom 1. Folklore och etnologi i allmänhet, 2. Socialt liv och miljö, 3. Materiell kultur (dvs byggnadsskick, möbler och inredning, hemslöjd, textil, klädedräkt, husgeråd), 4. Föda och hemhushållning, 5. Ekonomi och näringsfång, 6. Språk och kommunikation, 7. Folklore, 8. Folkmusik, 9. Folkkonst och 10. Folkmedicin. I slutet av andra delen finns en särskild avdelning för fysisk antropologi.

Sammanlagda antalet poster är drygt 10.000 för dessa två band; det är alltså fråga om ett storverk. Volymerna innehåller ett person-, sak- och Ortsregister, samt ett register över publikationer, ur vilka man har tagit uppgifter. Till dem hör även kongresspublikationer t ex 2:a Nordiska seminariet för arbetarkultur, Norrköping 1986, Acta Visbyensia, Anthropos (Wien), Antropologiska studier (Stockholm), Rig, Samefolket (Uppsala), Sumlen, Tradisjon (Oslo) m fl.

Registren är samlade i en finsk och i en engelsk räcka: Finlands ortnamn är även i den engelska texten återgivna på finska, det i engelsk text vanliga *The Åland islands* återges här som *Ahvenanmaa*. I det engelska registret har ett finskt ord insmugit sig: Folkloristiikka, Nordic countries. Finlandssvenskar kallas Swedish-speaking Finns, i direkt översättning från det finska uttrycket "svenskspråkiga finnar", medan den vanliga engelska översättningen tidigare har varit Finland Swedes. Estlandssvenskar översätts inte här till Swedish-speaking Estonians, utan till Swedes in Estonia. Var är logiken? Ortsregistret är gemensamt finsk-engelskt, men där finns endast finska ortnamn, t ex Siperia dvs Sibirien, inte alls Siperia på engelska, eller Karjala, pro det engelska Karelia. Svenska ortnamn i Finland förekommer inte, t ex ortnamnet Åhtävä i samband med finlandssvenskar i stället får Esse. Ortnamnsförteckningen borde alltså genomgående, på grund av sin eng-

elska underrubrik, även anglifieras och Finlands och andras svenska ortnamn borde också få komma fram, t ex Kuurinmaa, Courland, Kurland.

Litteratur om emigrerade finländare förekommer, men sparsamt, t ex av Väinö Salminen, men ingenting av Per Martin Tvengsberg. Även estlandssvenskar tas med i den mån de har behandlats i finländsk litteratur, t ex av Tomas Gärdström. I samband med registreringen av Ilmar Talves rika livsverk blänker även Estland till ibland. Men av den store Gustav Ränks rika oeuvre finns endast en fattig uppgift med – han har dock i finländska tidskrifter medverkat med artiklar om voter och samer.

En detalj i det imponerande verket tarvar rätelse, en inte så oväsentlig detalj, nämligen *titeln*. Man kan ju av titeln och dess undertitel: I arkeologia Archaeology och II Perinnetietiet Ethnology and Folkloristics, dra den slutsatsen att det är fråga om uralistisk vetenskap, tanken går bort mot Ural och inte till Helsingfors? Verket borde absolut ha försetts med undertiteln: Suomen arkeologia Finnish archaeology resp Perinnetietiet (Suomi) Ethnology and Folkloristics (Finland). Ingen utanför Finland förstår utan vidare dessa sammanhang: det kan gå, som i ett mig närstående bibliotek, att boken förvisas till avdelningen för lärda sällskaps publikationer i stället för att ställas i referensbiblioteket bland användbara, grundläggande bibliografier.

I namnbytenas Finland hade det varit bra med en förteckning över originalnamn och antagna namn, eller med en hänvisning i registret från det ena namnet till det andra, t.ex.: Appelpgren, Henni – Ilomäki, Henni; Europaeus, Aarne – Äyräpää, Aarne; Forslin, Gun – Herranen, Gun; Genetz, Arvid – Jännes, Arvi; Holmberg, Uno – Harva, Uno m.fl. Då båda förekommer i bibliografien är det bra för läsaren att veta, att "de tu äro ett".

Den månghövdade redaktionskommittén förtjänar ampla lovord för detta fina arbete. Del 3, *Kielitiede/Linguistics* utkom 1991. Nu väntar vi på sista delen.

Stig Appelpgren

Äldre årgångar av Rig säljes billigt!

F.n. pågår en flyttning och omorganisation av Rigs lager på Nordiska museet. I samband med detta säljer Föreningen för svensk kulturhistoria ut såväl enstaka nummer som hela årgångar. Ett mindre antal nummer finns kvar från tidskriftens första år 1918–1923. Från slutet av 1920-talet och från 1930-talet finns inga nummer bevarade. Från 1940-talet och framför allt från mitten av 1950-talet och framåt finns gott om rest-exemplar.

Försäljningen sker till realisationspriser. Ett enstaka nummer kostar 10 kronor, en hel årgång 30 kronor. Portokostnader tillkommer. Försäljningen pågår så länge lagret räcker. Möjligheten finns alltså att mycket billigt skaffa sig en obruten serie årgångar av Rig i varje fall från mitten av 1950-talet.

Den som önskar beställa Rig, enstaka nummer eller hela årgångar, ombedes vänligen göra en skriftlig beställning till Föreningen för svensk kulturhistoria, Nordiska museet, Box 27820, 115 93 Stockholm. Det går också bra att ringa till tidskriften Rigs expedition, Nordiska museet, tel. 666 46 00.

Himla många kungar

Historier kring Den Svenska Historien

Sveriges historia är dess konungars, har det sagts. Här berättar några historiker om händelser och äventyr, som inte alltid återges i vanliga historieböcker.

Lars O. Lagerqvist skildrar sant och osant om Gustav Vasas äventyr i Dalarna och om uppror och besvärligheter han hade att handskas med. Christer Öhman berättar om Vasasönerna och deras inbördes osämjor. Han skildrar också Gustav II Adolfs och drottning Kristinas tid. Alf Åberg visar hur Anders Fryxells, Geijers och andra historieskrivares bild präglat vår syn på de tre Karlarna. Lars O. Lagerqvist skildrar frihetstiden och Gustav von Proschwitz ger en tolkning av Gustav III som han framträder genom sina brev. Om kungar i riket, tekniken och vetenskapen berättar Wilhelm Odelberg och Kent Zetterberg avslutar med Gustav V och hans tid.

Boken är utgiven i anslutning till Den Svenska Historien och är samtidigt Nordiska museets och Skansens årsbok Fataburen 1993.

Inb. 363 s. Ca 160 bilder varav många i färg.

Capris 250:-

Fråga efter *Himla många kungar* i Din bokhandel. Den finns också i museets egen bokhandel.

Du kan också ringa, skriva eller faxa till:

NORDISKA MUSEETS FÖRLAG

Box 27820, 115 93 Stockholm

Tfn 08/666 45 94, fax 08/666 47 67